Brieven. Deel 3. Het ontstaan van den Max Havelaar 1859

Multatuli

Editie Mimi Douwes Dekker

bron
Multatuli, *Brieven. Deel 3. Het ontstaan van den Max Havelaar 1859* (ed. Mimi Douwes Dekker). W. Versluys, Amsterdam 1890

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/mult001mdou05_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

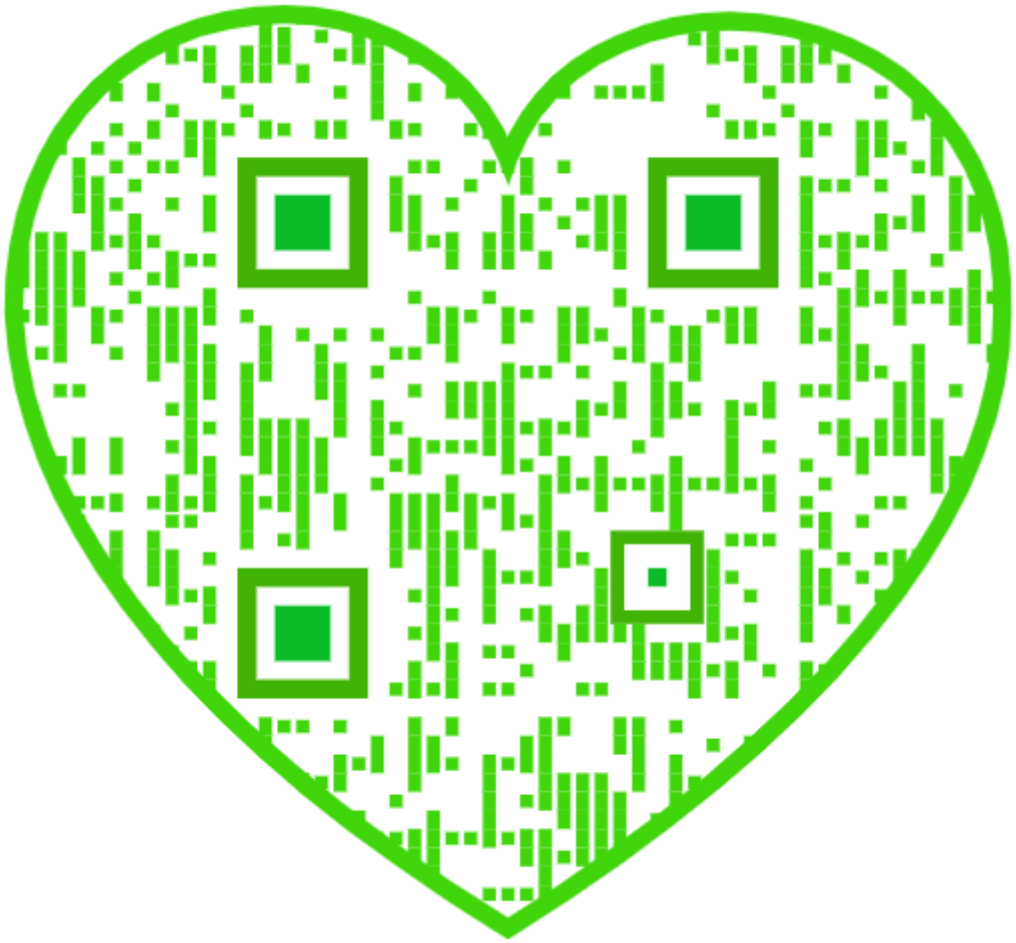

Aan den Lezer.

Lang heb ik geaarzeld eer ik besluiten kon MULTATULI'S privaat leven openlyk te behandelen.

Want al wilde ik zyn vrienden gaarne veel daaruit meedeelen, ik ben huiverig hem in zyn huiselyk ‘sans gêne’ bloot te geven aan de vyandschap van sommigen, den nyd van anderen, het niet-begrypen door verschil van standpunt en richting van menigeen, en de koude onverschilligheid van de meesten. Immers, zonder een greintje sympathie verstaan wy menschen elkaar zóó slecht.... en was er gelykvoelendheid tusschen MULTATULI en zyn publiek?

En toch heb ik die aarzeling overwonnen. Want grooter dan myn huivering voor wat de menschen zeggen zullen, is myn begeerte om MULTATULI

hoog te houden om zyn zelfs wil. Ik verlang het licht op hem te doen schynen en te zeggen: Zie, zoo was hy! Het is toch een heerlyk ding in onzen kleinen tyd een mensch te aanschouwen uit één stuk, die zichzelf was en bleef in de blyheid en bangheid van het leven. Een mensch die, trots menschelyke zwakheid en de teerheid van zyn gevoel, den moed had alleen te staan en sterk te zyn door eigen kracht.

Myn doel is door het rangschikken van de brieven en papieren die my ten dienste staan, en die ik daartoe geschikt acht, MULTATULI'S leven te beschryven.

Ik ben niet instaat dit met gelyke uitvoerigheid voor alle perioden te doen. De lezer zal dus een levensverhaal met horten en stooten voor lief moeten nemen. Soms zal het vluchtig heenglyden over jaren, dan weer een kort tydsverloop uitvoerig behandelen, al naar gelang van de gebeurtenissen zelf, en van de bouwstoffen waarover ik beschikken kan.

Tegenover deze schaduwzyde staat dit goede dat het levensbericht authentiek wezen zal. Waar ik om der wille van de helderheid, of 't verband, of ter toelichting, meen de een of andere opmerking of aanwyzing tusschen te moeten voe-

gen, zal ik my beyveren dor en droog te zyn als een kroniekschryver.

Waar van andere personen sprake moet wezen, stel ik my ten taak te verzamelen en, des noods, te berichten zonder aanzien des persoons. Want zoo het nooit myn doel zal wezen dezen of genen persoonlyk te kwetsen, er kan my evenmin aan gelegen zyn iemand te sparen. Daar is geen reden voor. Wel zyn de namen van velen die genoemd zullen worden van geen beteekenis, en menigmaal zou men hen even goed met een nietszeggend teeken kunnen aanduiden, ware het niet dat dit zou schaden aan de geloofwaardigheid van het geheel. Immers, juist om die geloofwaardigheid is het my te doen.

Niemand weet beter dan ik dat MULTATULI'S leven was een leven van lyden. Toch zal niet alles in deze bladzyden treurig zyn. Want in den somberen nacht van zyn leed flikkeren heldere sterren: de vonken van zyn ryke menschelykheid.

Hy heeft zich het leven verlicht met zyn geest, met zyn warm kloppend hart, welke twee hy één noemde, met zyn geheele heerlyke persoonlykheid alzoo. Want wat hy in zyn omgeving ooit als uitstekend roemde, het was voor het grootste deel de weerkaatsing van zyn eigen ryk gemoed.

Maar ik wil in deze bladzyden noch betoogen, noch waardeeren. Myn taak is alleen bouwstoffen te leveren.

Ik stel my voor dit plan te volvoeren door het doen verschynen van grooter of kleiner deelen, die elk op zichzelf een tydperk afsluiten en dus voltooid zyn, maar die toch te zamen een geheel zullen vormen.

Het ontstaan van den Max Havelaar. 1859.

Inleiding.

Ik ga uit van de veronderstelling dat de lezers van dit geschrift den ‘Max Havelaar’ kennen, en weten hoe de schryver in dat boek de geschiedenis verhaalt van zyn kort verblyf te Lebak als adsistent-resident. Want alleen voor hen immers kan het een zielkundig belang hebben na te gaan hoe de ‘Havelaar’ geworden is.

Wat er voor MULTATULI en de zynen volgde op zyn ontslag als Nederlandsch-Indisch ambtenaar, heeft hy zelf ons gezegd in den vierden bundel van zyn Ideen.

‘Na Lebak zwierf ik wachtende op Recht jaren lang als een misdadiger rond, dervend, hongerend, zonder dak soms, maar altyd onzeker of ik den volgenden dag een dak hebben zou.’

Ziedaar in weinig woorden de geschiedenis van vele jaren!

Lebak verlatende was MULTATULI naar Batavia gegaan om den Gouverneur-Generaal te spreken, maar deze vertrok naar Europa zonder gelegenheid te hebben gegeven tot een onderhoud.

MULTATULI bevond zich dus te Batavia met zyn gezin, en bleef er.... wyl er geen reden was elders te zyn.

Onder myn papieren zyn eenige brieven door hem in Oktober en November van het jaar van zyn ontslag aan zyn vrouw geschreven, in dagen dat hy zoekende naar een middel van bestaan van haar verwyderd was. Hy spreekt in deze brieven van zyn pogingen, - die later bleken vruchteloos te zyn geweest - om een rystpelmolen in koop over te nemen of te huren. Over 't geheel zyn deze brieven zeer treurig. Er is teleurstelling in, smart over tegenwerking, over ondervonden ondank. Smart vooral over den toestand van zyn gezin die des te moeilyker was, daar, zooals ook in den Havelaar wordt verhaald, zyn geldelyke omstandigheden reeds vóór Lebak verre van gunstig waren.

Slechts één persoon weet ik te noemen van wien MULTATULI in dezen tyd vriendschap en steun

ondervond. Het was de heer Herman des Amorie van der Hoeven, tegenwoordig lid van den Raad van State, destyds advokaat te Batavia; de jongere broeder van den vriend van MULTATULI'S jeugd: Abraham, over wien hy in de Millioenen Studien gesproken heeft.

In den vierden bundel zyner Ideen komen met betrekking tot dezen tyd de volgende woorden voor:

‘Het lag in de rede dat ik pogingen aanwendde om in afwachting van 't herstel myner verbroken carrière in 't leven te blyven. Terstond alzoo meldde ik my overal aan om werk, zonder iets te gering te achten. Ik concureerde met jonge lieden, met kinderen, met baren, overal werd ik afgewezen. Men kan toch een op verzoek ontslagen Adsistent-Resident niet aan klerks werk zetten.

Bovendien ik was te knap.’

En dan daarna de opmerking:

‘Ik geloof dat weinigen zoo bittere vruchten oogsten van hun onbekwaamheid, als my m'n knapte heeft opgebracht.’

Den eersten Juni 1857 werd MULTATULI'S dochtertje geboren, ten huize of op het goed van zyn broeder Jan Douwes Dekker die, vroeger gezagvoerder van een koopvaardyschip, toen in Rem-

bang verblyf hield, waar hy een tabaksplantage bezat. Maar MULTATULI zelf was eenige maanden voor de geboorte van dit zyn tweede kind naar Europa vertrokken. Hy reisde per landmail, deed Singapore en Ceylon aan, stak de landengte van Suez over, en bracht in afwachting van de mailboot, eenige dagen te Kaïro door. De aanraking met de passagiers die uit China en het vaste land van Indië kwamen was voor hem belangryk. Menigmaal heeft hy my en anderen van deze reis verhaald, die een verkwikking voor hem moet geweest zyn. Ontslagen van het pynlyk ‘zoeken’ daar ginds, terwyl hy voor 't oogenblik zyn vrouw en kind bezorgd wist, met grootsche plannen in 't hoofd, en zonder geplaagd te worden door kleine dagelyksche zorgen, was deze reis een wapenstilstand in zyn moeilyken stryd. En hy verstond by uitstek de kunst te genieten van elke oase. Hy kon dit zelfs met opzet en studie doen om kracht te zamelen voor de moeilykheden die hy voorzag dat komen zouden.

Hy kwam te Marseille aan en bleef daar eenigen tyd. Aan het verhaal van zyn zeetocht met de ‘Sainte Vierge’ en aan de geschiedenis van Adèle Pluribus waren voor hem herinneringen verbonden, aan zyn verblyf in die streek.

Later was hy eenige maanden in Duitschland

en ging in 't najaar van 1857 naar Brussel.

Geld had hy toen niet, en hy was dus dankbaar een onderkomen te vinden in een klein hotel, de ‘Prince Belge’ genaamd. Het was in hoofdzaak een bierkroeg ‘estaminet’ en stond in de Rue de la Montagne, tegenover het toenmalige postbureau. De ondergeschikte postbeambten verkeerden er veel, mannen in blousen dronken daar hun farao.

In die omstandigheden, zonder geld dan de paar franken die hem nu en dan door den goedmoedigen kroeghouder en zyn gezin werden voorgeschoten, dáár, terwyl hy maanden lang - zeven lange maanden zelfs! - de betaling voor kost en kamerhuur schuldig bleef, dáár schreef hy in Januari 1858 zynen brief aan den Gouverneur Generaal in ruste.

Later, na het verschynen van den Havelaar heeft hy dien uitvoerigen brief uitgegeven, maar toen, by 't schryven, dacht hy aan uitgeven niet. Hy stelde hem op, hield er afschrift van, maakte de bylagen waarnaar in dien brief verwezen wordt gereed, en verzond hem per post aan den heer Duymaer van Twist.

De lezer houde my deze nuchtere opmerking ten goede. Maar ikzelf zie dien brief aan den G.G. in ruste daar voor my liggen als een gedrukt stuk, wat het sinds 1860 ook is, en moet

my herinneren dat het geschreven werd zonder aan publiek te denken. Het was toen een uiting van mensch tot mensch, van MULTATULI aan den heer van Twist.

‘Ik ben armer als de armste daglooner,’ zeide hy. ‘Het papier waarop ik schryf is geborgd. Myn vrouw en kinderen heb ik moeten opdragen aan het medelyden myns broeders.’

Alles klopt. Zooals de schryver in een noot die hy in 1865 aan dien brief toevoegde, zegt, hield hy van Twist ‘in weerwil van zyn allergemeenste ordinairheid’ toen toch nog voor een eerlyk man.

De slotwoorden zyn:

‘Het verzoek dat ik Uwer Exc. te doen heb, is dit: de herhaling myner bede om dezen brief en de daarby gevoegde stukken aandachtig te lezen, en my wel te willen antwoorden op de vraag of Uwe Exc. daarin niet aanleiding vindt my te ondersteunen in de pogingen die ik wil aanwenden om op de meest eervolle wyze weder te mogen intreden in Nederlandsch-Indische dienst.

Maar, Excellentie, anders dienen dan ik diende te Lebak kan ik niet!’

De heer van Twist heeft niet geantwoord.

De heer Jan Douwes Dekker was toen uit Rem-

bang ook naar Europa gekomen. De beide broeders ontmoetten elkander te Brussel en MULTATULI was weldra in de gelegenheid zyn maandenlangen achterstand in het ‘estaminet’ aan te zuiveren.

In het najaar van datzelfde jaar was hy in Cassel. Langen tyd daarna heb ik in diezelfde stad haar leeren kennen voor wie hy toen Saidjah's lied dichtte in het maleisch. MULTATULI spreekt over dat lied in twee noten op den Havelaar, en betreurt daar het niet te hebben. Dit was een vergissing. Het lag tusschen zyn papieren. Maar sinds lang, sinds hy de hoop op herstel zyner carrière had opgegeven vooral, was hem het bladeren in oude papieren zeer pynlyk. Hy zelf kon het niet doen, en ook voor my bond hy ze toe, zeggende: ‘Bewaar dat tot later, tot later!’

Myn eerste plan was het maleische lied, waarvan het hollandsch een zeer vrye vertaling blykt te zyn, hier te doen volgen. By nader beschouwen doe ik het niet. Voor my heeft het eene eigenaardige bekoring, dat zou het misschien ook voor sommige anderen hebben, om de geschiedenis van het gedicht, en den toon die er uit klinkt. Er gaan eenige korte regels aan vooraf, die telkens herhaald worden; iemand die het beoordeelen kan noemde ze de ‘woord-muziek’, iets als een sleutel tot het geheele lied. Maar het meeste

waarde zou de uitgave moeten hebben voor hen die de taal machtig zyn, en dat zyn betrekkelyk weinigen. Bovendien vraag ik my af of MULTATULI het gedicht, zooals het daar ligt, zou hebben laten verschynen? of het handschrift met kladnota's, dat ik in myn bezit heb, wel het meest correcte is? of hy misschien later nog andere wyzigingen aan het lied gemaakt heeft? En met die vragen in de gedachte houd ik het liever in portefeuille.

Ook het duitsche gedicht dat in den Havelaar voorkomt, heeft hy toen in Cassel gemaakt. Het was een in jamben gezette vertaling van een brief zyner vrouw, waarin zy hem een gesprek met kleinen Max had medegedeeld. De lezer van Idee 527 kon dit reeds gissen. Max Havelaar zegt daar immers tot MULTATULI:

‘De schoonste regel die misschien ooit geschreven is, staat in het duitsche versje, dat gy uit myn pak hebt gehaald. Niet ìk had dien regel geschreven. Hy is van kleine Max, een kind van vyf jaar:

‘Moeder, als ik groot ben, zal ik u zoo liefhebben dat ik u een ster kan geven.’

MULTATULI had veel herinneringen aan de Casseler Aue, hy had daar dikwyls gewandeld en hy had er veel gedroomd. Over het geheel was zyn

verblyf in Cassel voor hem ryk aan indrukken van allerlei soort. Men vindt daarvan sporen in zyn werken, en aan zyn vrienden vertelde hy menigmaal tal van byzonderheden uit dien tyd.

In April of Mei van het volgend jaar kwam zyn vrouw met haar beide kinderen en een baboe eveneens naar Europa. De echtgenooten zagen elkaar in Luik voor 't eerst weder, maar de zorgen verduisterden spoedig hun samenzyn.

In zyn Vrye-arbeid zegt MULTATULI ergens:

‘... vraag u zelf af, of 't billyk is, dat ik van uur tot uur heb te worstelen met gebrek?

Overdryving? Ik antwoord nog eens: hoe zou 't anders wezen kunnen? Ik heb niets en ontvang niets. Maar als 't u moeite kost lezer, u duidelyk voortestellen hoe 'n vader gestemd is, die z'n gezin moet voeden met niets.... dan zal ik uw begrip te hulp komen door 't vertoonen van 'n certificaat waaruit blyken kan hoe eens 'n belgische dorpsburgemeester me twee dagen tyd gunde om te voorkomen dat ik als vagabond met vrouw en kinderen door maréchaussees zou worden weggevoerd over de grenzen...’

Dit geschiedde te Visé, een dorp in de buurt van Maastricht. Juist om redenen van zuinigheid had het gezin daar in een boerenherberg intrek genomen, maar geldgebrek maakt het leven overal

tot een pyniging. Bovendien wilde het toeval dat er juist in dien tyd kermis zou zyn te Visé en nu zag men hem, met zyn pas uit Indie teruggekeerde vrouw en de baboe en kinderen, voor een troep kermisreizigers aan, en de straatjeugd van het dorp jouwde hen als saltimbanques na. Met den grootsten weemoed herinnerde hy zich in later jaren hoe hy om het huis en de 'madam' die daarin heerschte te ontvluchten, een hoek schaduw gezocht had in den hof om er zyn stoel te plaatsen, hoe hy daar had zitten mymeren en hoe zyn mymeringen begeleid werden door het gekwaak van de ganzen, die daar werden gemest en geplukt. Elke troep ganzen die we later in duitsche dorpen ontmoetten bracht hem Visé en wat hy daar geleden had in herinnering terug.

Het was intusschen hem of zyn vrouw gebleken, dat zy nog aanspraak had op de helft van een som van duizend gulden die op het grootboek stond. Zy hoopten thans in Visé over dat geld te kunnen beschikken, want zy hadden zich tot den heer van Heeckeren van Walien gewend, die met de zuster van Mevrouw Douwes Dekker gehuwd was, en aan wien de andere helft der som toebehoorde. Deze heer woonde met zyn gezin in den Haag en MULTATULI en zyn vrouw verzochten hem dringend dit geld zoo spoedig

mogelyk voor hen los te maken, of, indien dit niet te veel gevergd was, hun deel voor zich te behouden, en hen het geld uit zyn beurs uit te betalen.

Maar dit laatste was te veel verlangd. Intusschen, lossen wilde de heer van Heeckeren het kapitaaltje wel, en beloofde dit te doen.

Toen MULTATULI in 1843, na Natal te hebben verlaten, in Padang op Sumatra vertoefde, waar hy op een omgekeerde kist zyn ‘Bruid daar boven’ geschreven heeft, leerde hy daar den heer luitenant Jean Jacque Moïse de Chateleux kennen, die weldra zyn vriend werd en dit het leven door bleef. Deze Heer woonde in den tyd waarvan wy spreken te Maastricht. Hy was lichamelyk lydend en reeds gepensionneerd; maar naar ik gis was hy niet vreemd aan MULTATULI'S verblyf in dien omtrek. Hy had zyn vriend reeds herhaaldelyk naar zyn vermogen bygestaan, en hielp na het dreigement van den visé-schen burgemeester het geplaagde gezin nogmaals door zyn krediet. Maar veel vermocht hy niet te doen, en in de bitterste armoede verlieten MULTATULI en de zynen Visé en bevonden zich den 23sten Augustus 1859 te Antwerpen.

Wat nu verder te doen?

Geld was er niet meer. Hun koffers hadden

ze by zich in 't logement waar ze overnachtten, maar hoe nu verder?

Luister, en ik zal u zeggen waartoe zy besloten, daar de eerst volgende brieven myn mededeeling zullen staven. Ware dit niet het geval dan zou ik deze zaak voorby gaan uit vrees dat men de toedracht te bar, te ongelooflyk vinden zou.

Hy zou in 't logement achterblyven alleen, met hun koffers en met de onbetaalde rekening, en zy zou op reis gaan naar haar zuster in den Haag, vergezeld van de baboe en de kinderen, maar zonder reisgeld, want dit hadden ze niet.

Zoo deden zy. En 's morgens ging zy met het onnoozele drietal op de boot die van Antwerpen naar Rotterdam voer, en toen de conducteur kwam om het reisgeld te innen, wendde zy met gemaakten schrik voor, haar portemonnaie te hebben vergeten.... Intusschen waren zy onderweg, en mevrouw Douwes Dekker beloofde in Rotterdam de passage te betalen. Een van de beambten der boot vergezelde haar, daar aangekomen, naar een klein logement waarin MULTATULI vroeger gewoond had, en waar hy zyn vrouw had opgedragen heen te gaan, daar hy van de goedheid der eigenaars verwachtte dat zy haar om zynentwil helpen zouden. Dit geschiedde ook. Men leende haar wat ze noodig had om de overtocht op de

boot te betalen en om met de kinderen door te reizen naar den Haag, vyftien gulden. Zoo kwam ze in deze stad aan. Stel u voor lezer, hoe vermoeid, hoe uitgeput die arme vrouw moet geweest zyn toen zy het doel van haar reis bereikt had, de plaats waar haar zuster woonde, haar naaste, en eenige, bovendien welgestelde, verwante.

Welnu, deze gaf haar, daar aangekomen, een maal eten en twintig gulden om verder te gaan.

Ook liet men haar een brief schryven aan haar echtgenoot, geheel in stryd met haar gemoed.

Gelukkig had MULTATULI, door vroegere ondervinding geleerd, aan zulk onthaal gedacht, en hy had met zyn vrouw afgesproken dat zoo haar zuster weigerde haar te ontvangen, zy dan trachten zou naar Brummen te komen, waar zyn broeder met vrouw en kinderen een buiten ‘De Buthe’ genaamd, bewoonde. Zy deed dit, en hier werd zy met de haren gastvry ontvangen.

En thans, terwyl zy op De Buthe bleef, en MULTATULI eerst in Antwerpen, later in Brussel van haar gescheiden leefde, kwam hy er toe zyn Max Havelaar te schryven. En het zyn de brieven die hy in dezen tyd aan zyne vrouw richtte, die ik hier laat volgen.

Ik heb aan die brieven niets veranderd, noch de kleine ouderwetschheden van uitdrukking en

taal, noch de spelling, MULTATULI zelf toch hechtte zeer veel juist ook aan zulke kenmerken van den tyd. Ze hebben bovendien dit goede, dat ze 't den lezer gemakkelyk maken den datum van het geschrevene te voelen, en er dus rekening mee te houden.

De eerste brief is in Antwerpen geschreven den 27sten Augustus 1859, en men zal hem door myn kort verslag van den toestand beter begrypen dan anders het geval kon zyn.

I.

Antwerpen 27 Aug. 1859.
Zaturdag 's morgens.

Lieve beste Tine! Gister 12 uur kreeg ik uw briefje volgens postmerk uit den Haag verzonden. Gy zegt: ‘van avond ga ik naar Rotterdam etc.’ Ik weet niet of dat woensdag of donderdagavond beduidt, en of ge alzoo een nacht by Henriette hebt doorgebracht of niet. Uw geheel schryven is my onverklaarbaar. Eén ding is zeker, dat gy in den Haag niet geslaagd zyt! Ik ben dan ook geheel kapot en zoo zenuwachtig, dat ik moeite heb om te schryven. Ik voelde by het lezen wel dat gy gedwongen schreeft, maar ik vat niet wat je er by gewonnen hebt u dien dwang te laten welgevallen, daar uit uw spoedig vertrek toch blykt, dat men u niet eens een dak aanbood. Als de hartelykheid van Henriette de prys ware, waar-

mee men u dat snydend schryven betaalde, zou ik het begrypen en goedkeuren, - alles voor onze kinderen! - maar my zoo eenvoudig matroos of hofmeester te maken, zonder dat eenige hulp daar tegen overstaat, - u zoo gemakkelyk van my af te scheuren, zonder dat men zich u en de kinderen aantrekt, dàt is my een raadsel! Ik herlees uw briefje gedurig en vertrouw myn oogen niet. Hoe heeft Henriette zulk een schryven van u gedaan gekregen, zonder daarvoor iets in de plaats te geven? Als haar doel was my te wonden heeft zy dat geheel bereikt, want ik ben er van ontdaan. Maar wat is dat toch voor een woedende vyandschap? Wat heb ik hun gedaan?

Gy schryft niet hoe uwe reis gegaan is. Ik was den ganschen dag zoo in angst en was bly toen het avond was. Je begrypt dat ik nu met smart je tweeden brief wacht. Toen ik uw brief kreeg, dacht ik neer te vallen. By het openmaken zag ik het eerst die phrase van hofmeester of matroos, en ik dacht dadelyk dat gy by Henriette hulp hadt gekregen op die conditie. Maar toen ik zag dat dit niet het geval was, begreep ik er niets van. Ik heb als een gejaagd dier door de stad geloopen en kon geen rust vinden.

Gy schryft niets van de kinderen. Gy moet wel vreeselyk geleden hebben en op de pynbank ge-

weest zyn, om zulk een brief te schryven. Heeft Henriette u gedicteerd, of stond ze achter u? Wat zyn dat toch voor onmenschen om u te laten schryven, dat g y u v a n m y a f s c h e u r t, dat wy als v r e e m d e m e n s c h e n i e d e r o n z e n w e g m o e t e n g a a n? Myn God wat een toestand!

En waarom willen zy dat beetje geld niet geven?

[Hiermee worden de *fl* 500 van het grootboek bedoeld.][1)]

Moet ik dat nu hier in Antwerpen weer vooruit verteeren? Gy schryft niets daarover.

Hoe zal je 't toch met je goed maken? arme arme Tine! Och, als we geen kinderen hadden, zouden wy toch best doen er zamen een eind aan te maken. Zulk een lyden is te erg.

Men heeft my hier tot nog toe niet om geld gevraagd, maar dat zal niet lang duren. Gy schryft ook niet hoe je 't op de boot hebt gemaakt zonder geld.

Ik zie gedurig uit het venster naar den facteur. Ik ben uitgeput van verdriet. Gedurig lees ik uw briefje over. Ik moet gelooven dat gy om Henriette eene reden hadt zóó te schryven, maar wat heeft

1) De tusschen vierkante haakjes besloten volzinnen zyn van de uitgeefster.

zy er aan ons zoo te martelen? Wat wil men toch? Zeker, ik ook ware liever matroos of hofmeester dan zóó te lyden, maar het is nonsense my zoo iets te zeggen. Als ik my voor matroos aanbied, word ik uitgelagchen, - en denkt men dat ik op die manier onze positie zou kunnen herstellen? Als ik dan gaven heb waarvan men altyd spreekt, waarom dan my niet geholpen die gaven te gebruiken op een manier die baten kan? Waarom dan die woede om my zoo te vernederen en te krenken?

Ik begin aan een brief van u te wanhopen.

Zondag morgen. Gisteren den geheelen dag te vergeefs naar een tweeden brief uitgezien. Had je my dan liever in het geheel niet geschreven dan my twee dagen onder den indruk te laten van zoo'n brief!

Henriette moet u duizenden hebben toegezegd om het schryven van zulk een brief voor my verklaarbaar te maken, - en dat schynt toch zoo niet te zyn, want dan zoudt ge niet noodig gehad hebben zoo snel (en by nacht) met de kinderen een dak by Jan te zoeken. Dat spoedige vertrek en uwe herhaalde mededeeling geen duit te kunnen krygen, toont van Henriette's zyde weinig hulp. Wat hebt gy er dus by gewonnen my zoo'n brief te schryven?

Met smart zie ik naar een brief uit. Het is nu zondag, gy zyt woensdag morgen vertrokken!

Zondag avond. Geen brief!

Maandag morgen. 't Is nu negen uur. Daar zit ik nu weer te wachten. Je bent nu vyf volle dagen weg en ik weet nog niets. 't Is of er een vloek rust op alles wat wy doen.

> [Zoo treurend en klagend wordt deze brief nog eenige bladzyden vervolgd, tot hy des maandags verzonden werd naar De Buthe by Zutphen, in de hoop dat hy daar zyn bestemming zou bereiken.]

II.

Maandag avond.
(Antwerpen 29 Aug. 1859).

> [De meeste dezer brieven zyn dichtgevouwen en met een ouwel verzegeld geweest. Zy dragen dan den datum in de poststempel op het briefpapier zelf. Waar de datum aan den inhoud ontbreekt, zal ik die van den stempel tusschen haakjes byvoegen.]

Ik ontving daar uw brief met *fl.* 100, en schryf u alleen om u dat te doen weten. Antwoorden op uw brief van zondag kan ik nog niet. Het hoofd loopt my om. Ik zie er uit dat gy naar Indie wilt zonder my, en dat ik uw goed moet zenden. Ik ben nog even ver over dien brief uit den Haag. Ook waarom gy my drie dagen in

angst gelaten hebt? Myn God, wat zyn dat voor menschen!
Morgen meer. Uw brief is zeer wreed, maar uw goed zal ik zenden.
Ik heb hier de nota gevraagd en zal dadelyk betalen om uw goed te kunnen zenden.
Wat ìk dan doen moet weet ik niet. Gy vraagt daar ook niet naar.
Myn God is dat lyden!
Van uwe politiek begryp ik ook niets.
In Godsnaam!
En dat noem je een uitkomst.

III.

Antwerpen dingsdag morgen.

Lieve beste Tine! Gister avond ontving ik den brief met de *fl.* 100. Ik had tot negen uur rondgeloopen en by myn tehuiskomst dien brief vindende, was ik om den inhoud, dat gy namelyk zoudt vertrekken, bitter bedroefd. Ik antwoordde haastig een paar woorden die u moeten bedroefd hebben, maar lieve engel, myn verstoordheid betreft ù niet. Gy handelt courageus en cordaat, maar die ellendelingen die ons tot zulk een stap dwingen zyn infaam. Ik laat nu eens die hatelykheid van v. Heeckeren etc. aan een kant, maar stuit het Jan niet u zoo naar Indie te zien gaan?

Komt hem uw plan daar (hoe moedig ook) zoo schoon voor in de uitvoering? Er is een groot onderscheid tusschen het mooi-vinden van uw besluit wat de cordaatheid aangaat, en het kalm aanzien dat het gebeurt.

Gy meent te kunnen slagen. Het voorbeeld van Mevr. Dean (die hoogstwaarschynlyk haar geld heel anders verdiende dan met lesgeven) staat u voor den geest. Daarby komt de opgewondenheid die in een edel gemoed juist het moeyelykste plan als het verkieslykste doet voorkomen. Dat gy dus wilt begryp ik, maar het is infaam van ieder die u daarin sterkt.

Vraagt gy my nu of ik er dan tegen ben? Hoor myn antwoord en lees dat Jan voor.

Door armoede buiten staat u en de kinderen te voeden, verlies ik alle regt van stem! Anderen, vreemden, bestemmen myne vrouw naar Indie, ik moet zwygen. Men beslist my myne kinderen aftenemen, ik moet zwygen. Men stuurt ze naar een land waar ze juist op hunnen leeftyd niet moeten zyn, zoo wat opvoeding als gezondheid aangaat, ik moet zwygen! Myne vrouw die door gedurig lyden en tobben is uitgeput wordt door vreemden aan het werk gezet voor den kost, ik moet zwygen!

Ik moet zwygen ... niet omdat ik het goedkeur,

of omdat ik er in berust, maar omdat ik u en de kinderen niet onderhouden kan.

Ga dus, maar zeg aan Jan - van die anderen spreek ik niet! - dat ik het schandelyk vind, zoo misbruik te maken van myne armoede.

Als ik u zeg: ga! dan zeg ik dat uit dwang, maar nooit zal ik het hun vergeven die my zoo het mes op de keel zetten, die zóó misbruik maken van myne ellende!

Er is iets opmerkelyks in die zaak die nog al in het oog valt. Het is honderde malen voorgekomen dat een gezin in het achterspit geraakt. Als de familie dan byspringt, en er is quaestie van uit het land te gaan, dan zendt men den man weg, en zorgt zoolang voor vrouw en kinderen. Als dan die man slaagt is alles geredresseerd.

Hier heeft men er wat beters op gevonden. Ik moet niet slagen, ik moet my niet herstellen. Noch van Heeckeren, noch van der Hucht, noch iemand die Indie kent twyfelt er aan dat ik in weinig tyds er boven op zou zyn. Wat was dus natuurlyker dan my weg te laten gaan, als het niet te doen was om my te krenken en te folteren, en voornamelyk om u van den hals te schuiven?

Laat men my de helft geven van wat uwe overtogt kost, dan kan ik naar de Kaap of naar

Singapore gaan, en binnen acht maanden neem ik aan u te laten overkomen! Maar dat mag niet, ik mag my niet releveeren. Het eenigst streven is dat gy in Holland niet tot last zyt, onverschillig of gy ginds van ellende omkomt.

Ware het vertrek van my niet het rationeelste, het eenvoudigste, het meest gewone?

Hoe komt men op zoo'n buitengewoon idee u te laten gaan?

Vraag eens aan Jan of hy uw plan niet zeer courageus vindt, of hy u niet aanbiddelyk vindt van moed? Ik ben zeker dat hy zegt: ja! Welnu, dat bewyst juist dat hy uwe taak zoo moeyelyk, zoo onuitvoerbaar acht.

Laat Jan geld leenen dat ik naar Singapore kom, laat hem u voor weinige maanden by zich houden, dan kunt ge van Heeckeren zyn infaam aanbod in 't gezigt gooyen.

Ja, tracht by Jan te bewerken dat ik naar Sin- gapore kom. Dàt is de weg.

Dàt moet ieder wenschen die het goed meent en niet uit valsche zelfzucht en lage hatelykheid u van den hals schuiven wil.

Uw goed is weg, het gaat van middag. Men zeide dat het donderdag morgen by u zoude kunnen zyn. Die verzending was my een zware taak. Die scheiding tusschen uwe koffers en de

myne scheen my eene voorbode van onze scheiding.

Wat ik nu doen moet weet ik niet. Ik heb nog hoop dat Jan het infame van die handeling zal inzien en ons instaat stellen het met verachting aftewyzen. Zoo niet, doe wat gy goeddunkt,... van uwe zyde is het subliem, maar schandelyk van die ons daartoe dwongen!

Ik heb nog geen besluit genomen wat my aangaat. Zoolang ge niets naders hoort blyf ik hier, en mogt ik weggaan dan zal ik zorgen dat uwe brieven my nagezonden worden. Schryf dus. Kus myne lieve beste kinderen. Dag myn lieve beste Tine, dag myn arm kind die van den hals wordt geschoven, dag beste kinderen!

IV.

Donderdag avond.
(Antwerpen, 2 Sept. 1859.)

Lieve beste trouwe Tine! Och, dat hadt je niet hoeven te vragen, dat ik er dàt by schryven zou. Daarvan is immers geen kwestie geweest. Ik begryp nu nog dien brief niet dien je uit den Haag schreeft,... niet omdat ik gissen kon dat jy me hofmeester maken wilde, maar omdat ik niet vat wat u moveerde u den dwang om dat te schryven te laten welgevallen. Je schreef er zelfs nog onder: ‘deze brief is politiek’ en ‘ik moet zoo schryven’

welnu, nu nog begryp ik niet waarom? Als je my geschreven hadt: ‘ik blyf hier by Henriette met de kinderen. Zy is allerliefst voor my, maar met u wil ik niet meer te doen hebben, ik wil zelfs niet meer van je hooren, word matroos of doe wat je wilt, 't gaat my niet meer aan, wy zyn elkander vreemd’ etc. etc. - - dàn had ik het perfect begrepen. Maar nu nog vraag ik u of Henriette de satisfactie u zulk een brief te laten schryven niet te goedkoop heeft? Die zoogenaamde hulp is een gemeene streek. Noch Henriette, noch van Heeckeren kunnen uwe moedige ingenomenheid deelen in dat ‘verschaffen van eene positie.’ In hun oog moet ge onder die taak bezwyken, maar zy willen dat gy op eene distantie bezwykt, zooals de dokters een hopelooze zieke naar de baden zenden. Enfin, ik heb u daarover eergister avond geschreven. Ik mag er alleen in toestemmen als gy anders geen dak hebt. Uw plan is moedig en verheven maar de uitvoering gaat, èn boven uwe krachten èn buiten de mogelykheid der dingen, en het is lage zelfzucht van degenen, die misbruik makende van uwe cordate ingeving, u daarin sterken en de middelen verschaffen om het uittevoeren.

Gy zegt dat men van my de ongerymdste dingen vertelt. (N.B. ik ben benieuwd eens alles te

hooren. Dat ik u niet liefheb is nog nieuw, - ik dacht het zou meer zyn iets van koord dansen, of moord op den keizer, of zooals wy reeds weten: croupier). Maar luister nu eens goed. Vertelt of meent men ook dat ik onbekwaam ben? Ik weet zeker van niet. Of dat ik lui ben om in eenige betrekking die bekwaamheid niet toe te passen, of slordig van gedrag of zoo iets wat het reusseren in eene nieuwe carrière zou verhinderen? Ik geloof dat men dit alles niet zegt of denkt.

Ik geloof dat men (als ik maar ergens aan den gang was) niets verwonderd zou zyn, als ik in weinige jaren alles er boven op gewerkt had. Dit is zoo waar, dat ik zelfs op Batavia als klerk weer beginnende, nog aanneem weer Resident te worden of zoo iets. Dit nu is myne opinie niet alleen, maar ik ben zeker dat anderen dit ook niet vreemd zouden vinden. In één woord, ik ben zeker dat zy gelooven dat ik, eens weer aan den gang zynde, reusseren zou.

Aan uw reusseren kunnen zy nìet gelooven. Zy kunnen zeggen: als gy moet, in godsnaam, probeer! Zy kunnen u bewonderen om uwen moed, uw karakter, uwe sterkte, - maar juist die bewondering toont dat er iets te bewonderen valt, dat het plan groot, moeyelyk, byna onuitvoerbaar is.

Als ìk slaagde in herstel zou men het, geheel

teregt, niet meer vinden dan een staaltje van myn pligt, en niet de moeite waard er van te spreken.

Als gy slaagdet zou ieder, en ook teregt, u verheffen als een toonbeeld van vrouwelyke kracht, moed en standvastigheid.

Myn streven zou dus eenvoudig gewoon zyn, het uwe verheven en ongewoon.

Myn slagen gemakkelyk, het uwe ongemakkelyk.

Nu moet er beslist worden één van ons beide aan den gang te helpen - en zie, het ongemakkelyke, het minder bereikbare, het byna onmogelyke wordt gekozen!

Wat daarvan de reden is heb ik u in myn brief van dingsdag avond al geschreven.

Ik verwacht antwoord op wat ik te gelykertyd aan Jan schreef. Blyft myn schryven ydel, gaat hy voort met aan v.H. te schryven en naar een schip te zoeken dat u weg voert, in godsnaam! Dan moet ik zwygen, want hoe het u by aankomst op Batavia dan gaan moge... hier hadt gy geen dak, en de reis duurt toch 3½ maand! Zóólang hebt gy ten minste het noodige.

Wat ik dan doen moet weet ik niet. Myne gaven zyn op de pryslysten niet genoteerd, integendeel ze hinderen my, want men verwyt ze my.

Als ik van gaven spreek doe ik dat omdat

anderen dit,zeggen, en ik spreek er van met bitterheid.

Een man had een talent gouds, en honger!

Niemand in het dorp konde zyn talent-wisselen.

Een ander man had geen talent en men gaf hem te eten...

Maar dan had men dien eersten ook te eten kunnen geven, zonder 't pasgeld van zyn goud...

Neen, neen, neen, dìt is de zaak, men maakte hem ridicul met zyn talent, men bespotte hem met zyn talent, men was boos op hem, men riep hem na op de straat:

‘Hoe, zóó ryk en honger? Daar moet iets achtersteken, anders ware hy elders reeds lang klaar gekomen.’

Het baatte niet of hy zyn talent voor een koperstukje wilde geven... Ik ben een onberispelyk kommies op Poeworedjo geweest!

Daar zit talent in die parabel! God beter 't!

Adieu lieve Tine, ik heb u hartelyk hartelyk innig lief, meer dan je zelve weet.

V.

Brussel Zaturdag avond
later verzonden.

Lieve beste Tine! Ik ontvang daar uwen brief van donderdag en eigenlyk had ik u vandaag

nog niet geschreven omdat ik eerst wilde weten of er iets volgt op myn schryven waarin ik een briefje aan Jan insloot, en dien brief scheen je nog niet te hebben. De reden dat ik toch schryf, is om u te zeggen dat ik gisteren hier gekomen ben. Myn adres is: Bruxelles, au prince Belge.

> [Hy bevond zich dus te Brussel, en wel in hetzelfde hotel waar hy een jaar vroeger zoo vele maanden doorgebracht, en zyn ‘Brief aan den G.G. in ruste’ geschreven had. Uit dezen en uit de volgende brieven zal men kunnen zien op welke wyze hy zich daar had staande gehouden. Hy was zichzelf geweest, en had zich gegeven aan zyn omgeving met die eenvoudige en toch zoo zeldzame beminnelykheid die een zyner kenmerkendste eigenschappen was. En de wisselwerking bleef niet uit. Want de terugkaatsing van de indrukken door hemzelf verwekt, verwarmde hem thans. Voor my die hem zoo goed kende is 't dan ook hoogstwaarschynlyk dat de bitterheid die het vaderland hem bood, hem nog niet tot het schryven van den Havelaar geperst zou hebben, zoo er niet iets liefelyks, iets wat hy als poezie kleuren kon in zyn naaste omgeving ware bygekomen.]

Neen, adresseer Mr. E.D.D. hotel du Temple, Anvers. Alleen als je berekent dat er haast is dan direct naar Brussel.

Ik doe dit om Fuhri...

> [Dit was een hotelhouder in den Haag aan wien

MULTATULI geld schuldig was gebleven in den tyd dien hy met verlof in Europa had doorgebracht. Fuhri maakte het hem nu daarom lastig.]

... Ik kryg de brieven goed, dat blykt uit den van daag ontvangenen, en het is voorzigtiger. Laat zelfs den naam van het hotel en straat te Antwerpen weg. Als men dan navraagt, zou Fuhri alleen aan de post kunnen hooren waar ik ben, en die zeggen het niet. Dewyl ik u dus, in weerwil van myn vertrek van A., de brieven toch daarheen zenden laat, hetgeen maar weinige uren schelen kan, verzend ik dezen heden avond niet.

Myne bedoeling is eerst antwoord te hebben op myn schryven, anders croiseert het gedurig. Dus lieve, voortaan schryven wy alternatief.

Lieve beste, je hoeft niet te frankeeren, ik heb nog geld genoeg.

Ik ben te Antwerpen goed gescheiden, en hier ben ik gister met een hoerah ontvangen. Ik zag dat alles er van ontdaan was, en merkte indedaad eene soort van hartelykheid, die in 't komieke liep. Het huis was op stelten en het moest dadelyk meegedeeld worden aan de vrouw aan den overkant, die een groentewinkel heeft. Ook de waschman moest het weten (N.B. die man had my zoo vaak gecrediteerd!) en ik hoorde van iedereen, hoe men altyd over my gesproken had. Pauline had een

kindje, en Melanie was nog in den confiturierswinkel, en ze hadden zoo dikwyls naar my gevraagd, en Pauline was voor de menschen getrouwd, maar ìk mogt wel weten dat ze nog trouwen zou, en... en...

Kortom, 't was of er een familielid terugkeerde.

Als ik dus noodig heb my staande te houden, houd ik het er voor, dat het hier mogelyk is. Moeyelyk en zuur blyft het immer. Want al wil men wachten met de hoofdzaken, dan zou het weer het oude gemaal wezen met waschloon, brand, schoenen enz. Ik zeg dit niet voor 't oogenblik, want ik heb nog fr. 50, maar later. De zaak is dus dat hoe onprettig, hier evenwel de eenige mogelykheid is om zonder geld te leven. Ik heb er evenwel nog niets van gezegd. Ik wil eerst weten hoe het by u gesteld is. Ik kan niet gelooven dat Jan u zou laten trekken naar zulk eene aventureuse onderneming. Uw briefje van heden geeft my flaauwe hoop op eene uitkomst.

Lieve beste, vergeef my dat ik u verdriet heb aangedaan, maar ook ik was gek van smart. Je hadt je daarop niet zoo in 't breede moeten verontschuldigen.

Verbeeld je dat ik hier een brief heb ontvangen, dien Henriette den 2^{den} augustus naar Visé heeft gezonden. De inhoud is: uwe geboorte-acte (dat

weet je reeds) voorts dat ik een slecht sujet ben, dat je niet geholpen kunt worden ‘voor je ten toppunt van ongeluk zyt’ en dan ‘God schenke u kracht en wysheid, en vertrouw op hem die alles bestiert.’

Hoe die brief hier komt, is te lang om uit te leggen. Ik begryp het wel. Maar hoe vind je 't? Eerst moet je ten toppunt van ongeluk zyn voor je geholpen kunt worden! 't Is vee...

En God moet er altyd by ... dat spreekt, zei Bouma.

Natuurlyk dacht ik hier aankomende aan Eugenie. Maar 't was my moeyelyk haar te doen weten dat ik hier was. Daarheen gaan kon ik niet. Ik vraagde in myn huis of niemand naar my gevraagd had? neen. Dit deed my al dadelyk denken dat ze weg was, want ik had haar, zooals je weet geschreven dat ik komen zou. Ze had my dus al een week moeten wachten. Eindelyk vond ik een jongetje die een briefje kon bezorgen, en jawel, ze is weg!

Ronduit gezegd is hierin iets dat my plezier doet.

[Dit is de eerste maal dat in deze brieven sprake is van Eugenie, die ook in de volgende nu en dan genoemd zal worden.
Toen MULTATULI - of laat ik by intieme huiselyke

aangelegenheden als deze ‘Dek’ zeggen. Dit was zyn gewone huisnaam, waarby hy zich gaarne liet noemen door oud en jong - toen Dek dan, uit Indie terugkeerde waar hy vrouw en kind onder de hoede van zyn broeder Jan had achtergelaten, ontmoette hy Eugenie in Frankryk. Zy was eenvoudig, bescheiden en zacht; hy vond haar lief en kocht haar, zooals zy het noemde, los uit het huis waarin zy het een ramp vond gebonden te zyn. Eugenie was noch zeer jong, noch zeer schoon, maar fatsoenlyk in voorkomen en manieren. Zy vergezelde Dek naar Straatsburg, vanwaar hy naar Duitschland reisde; maar zy wilde in Frankryk blyven, waar zy meende, als frangaise, meer kans te hebben om een eerbaar middel van bestaan te vinden. Om dit doel te kunnen bereiken, en zich van de noodige kleeren te voorzien, want zy had er nagenoeg geen, gaf hy haar geld. Ik gis, in verband met zyn gewone royaliteit, een vry aanzienlyke som. MULTATULI heeft zyn Millioenen-Studien geschreven, en noemt daarin de kansrekening zyn lievelingsstudie. Wie dat boek lazen weten dat dit zoo was. Hoe juichend begroet hy daarin de ‘simple chance’ en de ‘logos, vol van waarachtigheid.’ Er was verband tusschen de kansrekening, zyn millioenen-studien, zyn hooge droomen vol ongemeten eerzucht, zyn ‘rekenen en mymeren’ waarvan hy zoo dikwyls - zie o.a. eenige bladzyden verder in dezen zelfden brief - sprak, en zyn verder reizen naar Duitschland, naar Homburg. Ook het oogenblik drong hem. Nog in het bezit van een weinig geld,

maar zonder uitzicht op verdere inkomsten, zag hy het afzichtelyk fantoom ‘geldgebrek’ dreigend naderen... Nog had hy genoeg, nog was het tyd om een kans te wagen, en wie weet, als nu.... In 't kort, hy ging naar de speelbank! Maar hy verloor daar wat hy had, zoo zelfs, dat hy een of twee dagen later zyn logementsrekening niet kon voldoen. De hotelhouder maakte het hem lastig, en door nood gedreven telegrafeerde hy naar Straatsburg, evenwel vreezende dat Eugenie van daar vertrokken zou zyn, of althans dat zy haar geld besteed had. Maar neen. Den ochtend na zyn telegram stond zy voor hem. Zy had nog geen uitgaven van belang gedaan, en bracht hem nagenoeg al het geld dat hy haar gegeven had, terug. Met ingenomenheid kon hy in later jaren vertellen, hoe fier zy den lastigen logementhouder haar bankjes had toegeworpen met een kort: ‘payez-vous!’

Het was gedurende MULTATULI'S daaropvolgend verblyf in Mainz dat de kruidtoren aldaar sprong. Later ging hy naar Brussel waar hy Eugenie weder zag. Uit de volgende brieven zal iets van de verhouding blyken. Zy toonde eerbied en hartelykheid voor hem terwyl hy in de grootste armoede verkeerde, en hy herdacht later met aandoening haar trouwe kloeke aanhankelykheid.

Ook Tine maakte kennis met haar, en leerde haar op prys stellen, zooals den lezer uit latere brieven blyken zal. Jaren lang werd er zelfs een briefwisseling tusschen de beide vrouwen onderhouden, die evenwel allengs verflauwde. Toen Dek Eugenie voor goed uit

het oog had verloren, behoorde het tot het laatst toe tot zyn illusies haar op te sporen om haar goed te doen. Maar om dit te kunnen, had hy zelf in betere omstandigheden moeten verkeeren dan het geval was.]

Myn vriend Deprez, de slagter (je ziet myne vrienden zyn zeer plebejisch en volgens Christus het koningryk d.H. nader dan de schriftgeleerde en hooggeboren Henriette) heb ik nog niet gesproken, maar wel zyn vrouw en zoon. Ik ben benieuwd hem te zien. Zyne vrouw vertelde my dat hy zeer in tweestryd was over het al of niet aannemen der offertes van een Engelschman, die uit caprice hem ryk maken wilde. Volgens haar had die man groote landeryen (weiden) en hy liet het gras daarop verrotten. Er mogt niet gemaaid worden en geen koe mogt er grazen, voor Deprez by hem kwam. Dien wou hy geld voorschieten om 400 ossen te koopen en die moesten kosteloos dat gras opeten. De winst op die ossen was voor Deprez. Voorts zou hy hebben rytuig met zooveel paarden als hy wilde, en den zoon zou hy laten trouwen met een gift van 400,000 frcs. 't Klinkt als een sprookje, maar zy zeide my de brieven te zullen toonen. 't Schynt dat die Engelschman voor jaren eens eene historie heeft bygewoond, waarby Deprez die toen bemiddeld was, een arme drommel uit den nood heeft geholpen, en dat hy dit ont

houden heeft. Maar van Deprez' kant, zegt zyne vrouw, zyn er bezwaren om 't aan te nemen, omdat de zaak in Brussel zoo goed gaat!

Dàt is dus embarras de richesse! Ik moet eerst Deprez zelf spreken, want die vrouw is praterig. Als alles zoo is, en hy het aanneemt, zal ik hem vragen my mee te nemen, dan zal ik zyn 400 ossen in een boek schryven, registreeren, boekhouden enfin. Die landeryen liggen in Frankryk. Deprez is er heen geweest, en (volgens de vrouw) is hy verbaasd over den rykdom en de weelde van dien Engelschman.

Het verslag van uwe reis heeft my zeer getroffen. Kassian! Heeft Henriette u geholpen om Cranenbr. die fl. 15 terug te geven? 't Is verschrikkelyk!

Waarom hebben ze dat niet eer gezegd, dat die geboorte-acte noodig was? Ik vrees dat het wel weer te laat worden zal voor de termyn van betaling. Wat een getob voor zulk eene eenvoudige zaak!

Zondag morgen. Dat men tegen my ingenomen is, begryp ik, en neem ik niet kwalyk. Dat is onkunde, en onkunde is altyd kwaadaardig. Intelligentie en goedheid gaan zamen, als ten minste een van beide niet middelmatig is. Maar wat infaam is, dat is hunne behandeling jegens u. Ik ben slecht,

gemeen, lui, al wat je wilt, goed! Maar dan moet gy zeer ongelukkig zyn, dan moet hun streven zyn u te helpen zonder my. En oppervlakkig is het logisch dat zy om u te redden, vorderen dat gy u van my afscheurt. De eenige manier daartoe was dat Henriette u by zich nam. Beter toch kon zy u niet isoleren. Overal elders zou zy moeten vreezen dat wy ons weer, tot uw ongeluk, zouden vereenigen. Als dus die geheele geschiedenis opregt was, had zy u dàt moeten voorstellen, en als dat het geval geweest ware, had ik uw briefje uit den Haag begrepen. Maar, geloof me Tine, die god-menschen deugen niet! Zy willen op de goedkoopste wyze van u af zyn, onverschillig of gy daarna, in de verte, bezwykt.

Want, òf gy slaagt niet in dat plan om ginder zelve iets te vinden, en dan zou je omkomen van gebrek, òf gy zoudt wèl slagen en dan kunnen zy op hun vingers narekenen, dat ik weder by u komen en u ongelukkig maken zou. Er is dus geen schyn van welwillendheid by hen.

Als zy my haatten en minachtten, en u met hartelykheid by zich namen om u aan myn quasi verderfelyken invloed te onttrekken, zou ik hunne onregtvaardigheid mywaarts geheel voorbyzien, en hen achten om de consequentie van hunne handelingen. Maar ik vraag u, wat is dat voor

eene phrase aan eene vrouw, die door haar man ongelukkig is: ‘Gy zult ten toppunt van ongeluk moeten komen, anders is er geen helpen aan!’ en voorts hun plan de campagne is niet heel precies gearreteerd. Als zy u beschouwden als het slagtoffer van myne verkeerdheden, hoe kon dan van Heeckeren u in Maastricht dien brief schryven, waarin gy boete moest doen en u bekeeren en allerlei zotterny meer, alsof gy het slechtste mensch der wereld waart? Waarom kwam hy u niet ter hulpe toen ik naar Italie was?

[En zy in Indie was achtergebleven.]

Waarom nu niet, nu gy om hen hun zin te geven my zeidet u van my afteschеuren? Ziedaar, gy doet wat zy willen, gy onttrekt u aan dien verderfelyken invloed, gy maakt my matroos naar Sydney, en wat doen ze nu? Zy sturen u met *f* 20 reisgeld naar een ander.

Geloof me, lieve beste, waar een zeker soort van godsdienst in 't spel is, is het altyd zoo. 't Is phariseesche huichelary die altyd een sabbath by de hand heeft om 't schaap niet te helpen dat in de groeve ligt. Ook zy zouden den Christus kruisigen, mits 't maar geschieden kon onder beschutting van vreemd gezag. Ook zy zouden de handen vies terug trekken van tollenaren, slagters en myn arme Eugenie.

Ik ben eergister avond hier aangekomen en heb veel aandoening gehad van het weerzien der plekken waar ik zoo geleden heb. Alles kwam my zoo voor den geest. Ik hoop nog zoo alles eens zamen in goede positie te doorloopen. Die post, dat uitkomen der briefbestellers, dat café chantant waar ik inliep, omdat daar eene familie ‘Decq’ kunsten deed waar Eugenie zoo omgelagchen heeft. Die kamer waar ik den ganschen dag zat te rekenen en waar zy drie maal 's weeks kwam, waar ze kolen liet brengen en een luye stoel, die commode waar ik na haar vertrek zoo dikwyls een franc vond of 50 centimes, die mooi verlichte passage waar ik 's avonds zoo dikwyls uren doorbragt, al rekenende en mymerende...

Ach, wat zyn de romans slecht geschreven!

In dien brief van Henriette van 3 augustus staat ‘uw man die een ieder met zich zelf in 't ongeluk zou willen storten’. Dat is grappig, en doet my te meer een comieken indruk in de eerste dagen van myn verblyf in Brussel, omdat ik hier zoo hartelyk ontvangen ben. Als iemand alle die bewyzen van verkleefdheid had bygewoond, had hy zeker verbaasd gestaan. Een klein jongetje op straat gaf een gil en liet een groote mand vallen. Ik wist eerst niet wie hy was, maar hy kende my heel goed en zei: que tout le monde avait

été triste de ne plus me voir. Toen wist hy zooveel histories te vertellen die ik al vergeten was, en vooral dat ik Mad^{elle} (ik weet den naam niet meer) had geholpen om haar kind te begraven, en dien dronken Engelschman dien ik uit een tumult heb geholpen ('t was de zoon van Hudson Lowe van S^{t}. Helena) en, en, kyk, ik dacht aan de domme Henriette!

En toen ik by die Pauline kwam die zich verstout een kind te hebben vóór 't huwelyk, en toen zy my zeide dat zy altyd eten kreeg aan de Prince Belge zonder te betalen, omdat ‘le vieux n'osait pas refuser, car, voyez vous, il savait bien que vous-reviendriez’ en dat dat zoo gelukkig was want zy zoogde haar kind en had dus eten noodig... Kyk dat deed my toch pleizier dat men eene zogende moeder had eten gegeven om mynentwille.

Zoo had ook Helena in Rotterdam gedaan met het alte Weibchen dat altyd op de bank voor 't logement kwam zitten als ze haar soep had gehaald uit de armeninrichting. Maar die had niets voor haar kind noodig, ze was 70 jaren.

Welnu, ik heb hier nog eene vriendin. Ik zal ze opzoeken. Dat is eene vrouw van 80 à 90 jaren, die bedelt met het kind van haar kleindochter, 't Is een aardige flinke jongen. Zy zingt

bevende een liedje, en dan gaat hy met het bakje. Als ik voorzie in Brussel eenigen tyd te blyven, met wat kalmte, zal ik voor die vrouw wat doen. Ik heb een plan. 't Is touchant om te zien hoe die beide schakels van een gebroken ring eene gaping tusschen zich laten ... twee geslachten er tusschen uit! Het kind frisch en blozend en rondkykende in 't leven als vraagde hy: wat is dàt, waarom zingt ‘bonne maman’? Zy, krom, waggelend en als zocht zy haar graf, starende op de aarde die haar te lang wacht. Beide, hỳ zyne intree, zỳ haren uitgang doende, bedelende. Beide rondgaande als protest tegen de maatschappy. Hy vraagt: waarom bedel ik reeds? Zy: myn God, waarom bedel ik nog!

‘Want, mynheer, ik kan goed kleeren maken, en wilt gy my hemden laten naayen, ik zal het goed doen en goedkoop, en u zal zien dat ik werken wil.’

O God ik had haar zoo graag hemden laten naayen! Ik had het zoo graag gedaan voor haar en voor my... Maar ik zeide geen hemden noodig te hebben, leugenaar als ik was, en kocht kersen voor den jongen.

En toen kwam de hertogin van Brabant aanryden, die moest naar Laeken, en de brug van de allée verte was open, en zy moest wachten.

Ik zag haar aan, en verbond haar in gedachten met myn oud vrouwtje. Toen maakte ik een plan dat ik nog denk uittevoeren als ik in Brussel blyf. Ik zal dat oude vrouwtje laten helpen door de hertogin van Brabant. Toen had ik geen papier ... want er is papier voor noodig, noch kalmte, 't Was in den tyd toen ik altyd hygende was naar tyding van Jan. Papier heb ik nu.

Ik ben bly dat ik naar Brussel gegaan ben. Dat Antwerpen is een vervelend nest.

Maandag morgen. Ik vrees zeer dat die geboorte-acte niet by tyds klaar komt. Het ligten zelve is makkelyk, maar de legalisaties houden zoo op. Doch daar er na Chateleux en Jan afbetaald te hebben toch weinig van zal overschieten, komt het er voor ons, helaas, nu minder op aan.

Ik denk een lampje te koopen om 's avonds te kunnen schryven. Nu heb ik nog geld daartoe. Ik zie zoo op tegen de uitgaaf voor schoenen, dat is 18 of 20 franc, en toch zal ik er gaauw toe genoodzaakt wezen.

Ik heb gister in de allee verte gewandeld, maar myn oud vrouwtje niet gezien. Misschien is zy dood.

Dingsdag avond. Je ziet ik heb nog een dag gewacht met verzenden en ik heb goed gedaan, want ik heb zoo even uw brief van Zondag gekregen.

Ik blyf by myn gevoelen dat als men meent dat

ik niet slagen zou dat het huichelary is, even als al die beschuldigingen tegen my. Het is niets dan een pretext om de handen van ons aftetrekken. En nog eens, moest men dan als ik u mishandelde enz. niet juist u by zich nemen, om u tegen my te beschermen?

Ja, lieve, ik kan my begrypen dat gy moeite hebt niet driftig te worden! En heeft men naar my geinformeerd? Ei! 't Schynt by die van Heeckeren een compleet stelsel van espionnage te zyn, maar hy wordt slecht bediend, of liever ik geloof er niet aan. Lieve beste, ga eens na, wie heeft hem kunnen rapporteeren dat ik u mishandel? dat ik u vertrap? Ik geloof dat niet, dat zyn uitvindsels maar dat alles neemt niet weg dat wy met laag volk te doen hebben. En heeft men aan Jan die aardigheden ook gerapporteerd? En ik onderhoud andere vrouwen? arme arme Eugenie!

Ja, lieve, ik begryp dat gy lydt onder al die leugens, maar er is een goede zyde aan. Als al die menschen die zoo hemelsbreed van ons verschillen zoo liegen en lasteren, en dingen voor waar uitkramen, die wy toch beter weten, dan geeft het toch een gevoel van hoogheid, een gevoel van vertrouwen dat alles nog weer in orde komt. Ik heb het u al meer gezegd wanneer men

in het ongeluk alle die verwytingen zou moeten toestemmen, dan moet het gevoel van eigen schuld verschrikkelyk zyn. Maar als men zeker weet dat die Jobs vrienden het mis hebben doet dit wantrouwen geboren worden op hun oordeel, en al slaagde men tot heden niet, men gevoelt zich sterker door het aanzien van al die ellendelingen die in hunne domheid geslaagd zyn.

Ik bedoel zoo: als men by het observeeren van al die schepsels hulde moest doen aan hunne scherpzinnigheid, hun juist oordeel enz., dan zou men gauw geneigd zyn zich zelven te wantrouwen waar men met hen verschilt. Maar als je nu de zotste vertellingen hoort uitkramen, als men ziet dat zy zich beyveren my te lasteren, en wy weten hoe ongegrond en uit de lucht gegrepen dat alles is, dan ontneemt dit alle waarde aan hunne opinie en men antwoordt kalmer op de vraag: zou ik ook in alles mis hebben?

Dit neemt niet weg dat het hard is. By voorbeeld: ik dacht er aan dezer dagen naar den Haag te schryven. Nu heeft v.H. ontdekt dat ik slecht van gedrag ben. Dit nu gaat noch Duymaer van Twist, noch den koning aan ... maar het is weer een pretext tot regtsweigering.

VI.

Brussel 8 Sept.
donderdag avond.

Lieve Tine! Ik ontvang daar uw brief van den zesden met den ingesloten van van Heeckeren! Adderengebroedsel ... om ook eens met ‘den Heer’ te spreken.

Toch is er iets komieks in zoo'n brief, maar let wel op dat die menschen geen hand uitsteken, let wel op dat er telkens nog iets aan de voorwaarden mankeert, telkens moet er nog een offer aan hunne infame piedestalzucht gebracht worden... En attendant, laten ze u by een ander logeeren, en als gy voortgingt te doen wat zy vragen, als ze u dan eindelyk genoeg hadden vertrapt en vernederd en gescholden, als ze al uw vel hadden afgevild, en al uw vleesch hadden uitgebrand (in naam van den Heer der Smeerlappen) dan zouden ze u ... een wissel geven op dien Heer!

Lieve goede Tine, ik wist het wel dat uw briefje te 's Hage geschreven, niet helpen zou. Hoor eens, de zaak is nu zóó. Geloof my, van hulp van die zyde komt niets. Wacht het geld van dat vervloekte grootboek af. Zend aan Chateleux wat hem toekomt. Geef Jan zyne honderd gulden. Ik hoop dat er nog eene kleinigheid over is. We zullen dan zien wat daarmede te doen is

om my hier staande te houden voor een tydje. Heeft Jan dien brief van v.H. gelezen en is hy niet verontwaardigd?

Uw briefje blykt in groote aandoening geschreven over het voorstel van v.H. Lieve, geloof me toch, er is aan die ellendelingen niets verbeurd. Gy zegt: ‘als ik het niet aanneem trekken zy zich terug.’ Zy kunnen niets terugtrekken, want zy zouden niets gedaan hebben. Je hebt het immers zelf gezien. Wat hebben zy gedaan toen gy in Maastricht alleen waart, wat toen ge op Kedong waart? Compromitteerende informatien genomen! Wat hebben zy gedaan toen gy dat bittere briefje uit 's Hage aan my geschreven hadt? Niets! Geloof me toch, lieve beste, het zyn gewone heel ligt te doorziene huichelaars, die Heere, Heere roepen. Denk toch niet, dat als ge v.H. niet antwoordt, dat ge iets risqueert of opoffert. Het is schynheilig kwaadaardig gebroedsel. Tracht die zaak van het grootboek te termineeren, en laat dan die ellendelingen voor wat ze zyn. Geef hun toch niet verder de goedkoope triomf u te martelen. Schryf hun ronduit dat ge hun schynheilig gewawel moede zyt.

Ik schryf den ganschen dag aan myn EERLOOZE.

[Dit was oorspronkelyk de titel van het tooneelstuk dat later ‘De Bruid daarboven’ genoemd werd.]

Ik heb idee dat ik daarvan iets maak, en als ik slaag, schryf ik meer.

Myn vriend Deprez kwam heden avond my opzoeken. Hy heeft de zaak van dien Engelschman afgewezen, omdat hy hier zyn zaak niet wil opgeven. Het schynt hem heel goed te gaan.

Die brief van v.H. schiet my in den lach. Hoe kun je je dat aantrekken? Ik meen uit het oogpunt dat je iets verbeuren zou als je zyn voorstel afslaat. Die vent schynt een compleet stelsel van espionnage uitteoefenen. 't Is walgelyk!

Wat praat hy dat hy u gewaarschuwd heeft? Wanneer, tegen wat? Ik weet daar niets van. Arme Tine, die niet met ‘den Heere’ wandelt!

Ik ken dat soort van volk, het is een zoo afgezaagde type dat men zich wachten zou er een in een roman te zetten.

Ja, wèl is de type oud. De vrienden van Job hooren er toe en dat is de oudste roman van de wereld.

Dag beste lieve Tine. Hoe het gaat wy zullen nog maar niet scheiden. Niet omdat het er voor ons iets op aankomt of wy getrouwd zyn of niet, maar om dat volk die satisfacte niet te geven. Het zou maar dubbele moeite zyn om weer by elkaar te komen. Dag beste Tine! Kus de lieve kinderen.

Wat beduidt het oordeel van menschen die ONS willen laten scheiden?

VII.

Vrydag 16 Sept. 1859.

Over 't geheel heeft uw brief van 12, 13 my genoegen gedaan. De kinderen zyn wel, ik zou ze zoo graag eens zien. Maar je schryft niets over je zelve...

Ik heb myn oud vrouwtje niet weer gevonden. Misschien is ze dood.

Wat my betreft, ik heb een geheel anderen weg ingeslagen. Je moet weten dat in Amsterdam eene scheiding heeft plaats gehad in den Holl. Schouwburg. Zekere Eduard de Vries, die vroeger de boel dirigeerde, heeft, schynt het, twist gekregen met het stadsbestuur en adverteerde dat hy voortaan voor eigen rekening een schouwburg zou openen. Het schynt dat de voornaamste acteurs hem gevolgd hebben, althans Peters en Mevr. Kleine zyn by hem. Ik heb uit de courant gezien, dat hy in de voormalige zaal van de fransche vaudeville liet spelen (kassian, daar je zoo onwel geweest bent!) maar dat de zaal zoo klein was. Na slechts twee voorstellingen lees ik: ‘Men verleemt met genoegen dat Eduard de Vries in overleg is getreden met Eduard Stumpf (eigenaar

van Frascati) om in Frascati te doen spelen, dáár is ruimte. Misschien zou dat aanleiding kunnen geven tot het verkrygen van een geschikt schouwburglocaal, waaraan Amsterdam behoefte heeft... enz.'

In het kort, er schynt iets leven in de tooneelwereld te komen. Goed. Maar die naam van Eduard Stumpf bracht my op een idee. Die is, moet je weten, R+.

> [Dit is: Rozekruis, een tak van de orde der Vrymetselaars. In zyn verloftyd was D. te Gorcum in die orde opgenomen, en had er in snelle opvolging vele rangen doorloopen tot hy een der hoogste sporten bereikt had en benoemd was tot Prins van het Rozenkruis].

Die Stumpf is een knappe kerel, en daar heb ik eergister een brief geschreven aan die Heeren van 't R+, nagenoeg zóó: 'Voor vyf jaren ben ik by u aangenomen. Ik was toen Assistent-Rt. Uit principe heb ik myn ontslag genomen, en ben nu arm. Ik zoek vruchtloos naar eene betrekking tot onderhoud van vrouw en kind. Vroeger hield ik my uit liefhebbery bezig met letterkunde. Ik heb daar een drama liggen, en daar ik nu zie dat Broeder Eduard Stumpf deelgenoot wordt in eene tooneelonderneming, zoude ik u verzoeken voor myn drama te bedingen wat

het waard is.’ Ik vraag daarby om vergunning het te mogen zenden.

Ik heb het netjes en duidelyk overgeschreven en laten inbinden. Als dat lukt ben ik veel verder. Al geven ze er my maar *f* 100 voor àls het bevalt, zou ik voor een tweede meer kunnen bedingen. Tevens zal ik, wanneer het antwoord nu op myn schryven welwillend is, van die gelegenheid gebruik maken om hun de geschiedenis van Lebak vóórteleggen. Men schryft in de Couranten thans veel over het slecht bestuur van Indie en over de vrees voor opstand enz. Misschien zal het hunne aandacht trekken dat ik dit vroeger gezegd heb dan ieder ander. In 't kort, als ik nu met hen in aanraking kom, zal ik beproeven my een kring te scheppen die party voor my neemt.

Tracht van uwe zyde te rekken. Zoodra er maar een schyn is van eenig inkomen, hoe gering ook, zullen wy trachten zamen te komen en te blyven. Ik verlang daar zoo naar. Het zou kunnen gebeuren dat als myn ‘eerlooze’ opgang maakt, die de Vries een accoord met my sloot, voor het leveren van stukken. Hy heeft noodig iets nieuws te geven om zyne onderneming aan den gang te brengen. Het zou in zyn belang zyn vis à vis het publiek de houding aan te nemen van iemand die een onbekend talent had opgedolven.

Zulk eene bezigheid zou my zeer aanstaan. Het is niet om ons te redresseeren, doch alleen om tyd te winnen en voorloopig bevryd te wezen van dien druk van afhankelykheid. Houd het dus gaande, lieve Tine en wees niet te gauw met het schryven aan v.H. of v.d. H Ik vind dat wy moeten afstand doen van alle idee om van dien kant iets te bekomen. De kans op slagen is te gering voor de vernedering die het kost. Het eenige wat ge vis à vis v.H. nog moest ontzien dunkt me, is die vervelende geschiedenis van 't grootboek. Is dàt in orde, laat ze dan loopen, geloof my!

Ik had wel gewild dat het eindelyk gekomen was. Als ik de kleinigheid had die er misschien nog overschiet zou ik hier afbetalen en dan probeeren vooruit te bepalen dat ik eenige maanden crediet heb. Nu heb ik nog van niets gesproken. Als men zich brinsie maakt tot op het oogenblik, zoo dat men des noods zeggen kan ‘als gy myne conditien niet aanneemt ga ik heen’ dan kan men iets bedingen. Overigens is men hier zeer goed gezind voor my en au besoin geloof ik niet dat men my het leven zuur maken zou. Eigenlyk heb ik het hier goed! Ieder is beleefd en vriendelyk en men doet alles voor my met eene soort van hartelykheid. Het eten is heel burgerlyk, maar

dat lykt my juist, en overvloedig. Gister zei ik toevallig dat ik veel van uyen hield, en de vrouw had dat van den jongen gehoord, zy stuurde hem dadelyk naar my toe om te zeggen dat ik vandaag uyen kreeg. Als ik niet genoeg eet naar hun zin, laten ze my vragen of ik iets anders eten wil. Dat is dus alles heel goed. Ook myne kamer en myn bed is goed. Ik heb hier een beter naam dan by de Bekkings en Heeckerens enz.

Die Pauline van wie ik je schreef, komt hier alle dagen eten, maar daar zy verlegen is voor haar kindje, zit ze niet in de algemeene kamer. Als het dan treft dat ik ook om dien tyd eet, ga ik na 't eten by haar zitten en dan vraag ik twee kop koffie. Een heer die dat gezien had, had aan den jongen gevraagd of dat myne maitresse was? En toen heeft dat kereltje met een soort van kwaadheid gezegd dat ik dat deed ‘parceque cette demoiselle était très malheureuse, et que Mr. Dekèrr était toujours si bon pour les pauvres gens’ etc.

Als ik u zulke dingen schryf is 't niet, om, zooals P. my eens verweet ‘te coquetteeren met myn persoon, die zoo bemind is, maar om u kracht te geven de inblazingen te weerstaan van de infame clique die my lastert, om een pretext te hebben hulp te weigeren. Ik ben hier in dit huis

zeven maanden geweest, en zeven maanden van bittere armoede. Nog lees ik de potlood aanteekeningen op den wand van de datums der aan Jan geschreven brieven, waarop geen antwoord kwam.

Geld opmaken, door de keel jagen! Maitressen houden. Och, die arme Eugenie!

't Is hier ook zoo koud dat het schryven my werkelyk zwaar valt. Dat is een groot bezwaar!

Je begrypt hoe ik verlang naar antwoord van 't R +. Dat myn stuk gespeeld zal worden is zoo goed als zeker, want des noods geef ik het voor niets. Als het bevalt zal men my wel wat geven voor een tweede.

Zeker, ik heb altyd gewerkt. Maar tot nog toe heb ik geen vrucht van myn werk. Ik ben schuldig aan de misdaad van slecht succes!

Ja, het is stomme onkunde, maar er is nog meer by. Neem eens alles aan wat zy voorgeven van my te denken. Geloof eens dat zy werkelyk meenden dat het waar was, en ziedaar, neem aan dat het waar is. Hoe laag is het dan om zich te vermaken met u te pynigen, om u te ontnemen wat u overblyft, het vertrouwen op my, uwe liefde!

Zy zeggen u gy hebt geen geld ... wy geven u niet. Geen dak ... wy roepen u niet binnen.

Geen kleeren voor de kinderen ... wy helpen er u niet aan. Gy hebt behoefte aan alles ... wy geven u niets! Vraag aan den Heer!

Daar bemerken ze dat gy niet zoo arm zyt als ze meenden. U is iets overgebleven. Gy hebt liefde in uw hart, en dat houdt u staande.

Daarop vereenigen zich al die nietsgevende menschen om u aftenemen het eenige wat u restte. Men neemt het u kwalyk dat gy u verstout, iets te bezitten wat zy niet hebben, niet begrypen. Ja, dan moet die liefde vermoord die u staande houdt, waar zy wilden dat ge gebogen waart.

En als ze zeggen, huichelaars als ze zyn, geef eerst die liefde op, dàn zullen wy u helpen, en uwe kinderen kleeden ... dan liegen ze. Want je hebt het gezien, toen je my om hun te voldoen naar Sydney zond ... toen gaven ze u een aanwyzing op den Heer!

Ge dringt er zoo op aan dat ik aan Jan schryf. Lieve beste, ik wil het doen, maar ik zie er zoo tegen op. Kunt gy hem niet even goed een en ander uit myn brieven voorlezen? Ik ben zoo dankbaar dat gy en de kinderen nu goed voedsel hebt.....

God het valt me zoo zwaar! Bovendien ik wil op het oogenblik niet vragen om naar Singapore

te gaan, laat my nu eerst wachten wat het R + antwoordt.

Kassian, ik vrees ook dat er zoo weinig van dat geld overblyft. Chateleux, Jan, Henriette die *fl* 20. God, God wat 'n gemartel!

Uw geld is opgegaan in de Anna Pauwlona polder (dat heet gestolen door K.....) dàt is in den regel. En ik die uit nood van de tantes heb geleend om my staande te houden, met plan om het driedubbel weer te geven, en nog al geld dat zy van ons zelf ten geschenke haddens gekregen ... ik ben een afzetter.

Om de soessah etc. moeten wy nu in den regel om en om schryven. Doch ditmaal een uitzondering. Antwoord niet op dezen, althans verzend uwen brief niet, voor gy een volgenden hebt. Ik wil u weer schryven als ik antwoord van het R+ heb.

De feesten van de Belgische onafhankelykheid komen eerstdaags. Ik vind dat nog al verdrietig. Met geld en kalmte zou ik het graag willen bywonen met u, maar nu niet.

Gy zegt het doet u zoo'n pleizier dat ik zoo geschreven heb over dat voorstel van v.H. Lieve beste, het was heel eenvoudig. Hoor als er questie was van welvaart voor u en de kinderen door zoodanigen maatregel, dan was er aan te denken of onze pligt niet eischte dat wy om de kinderen

hoe zwaar ook een offer bragten. Dit is echter zoo niet. Hoe arm wy ook zyn, hoe bitter alles ons gemaakt wordt, is echter uwe positie en die der kinderen nog beter nu, dan als gy overgeleverd waart aan de schynheilige hardvochtigheid van dat volk. Henriette en v.H. schreven het u immers toen gy hun hadt geschreven dat ik weg was: ‘nu, moet je werken voor de kost!’

Vaarwel lieve engel. Ik wil dubbel port vermyden. Kus myn beste kerels. Och, ik verlang zoo naar u!

VIII.

Donderdag avond.

Lieve beste hart, nog geen antwoord, dat is wel verdrietig, want ik had geschreven gister acht dagen (woensdag) en had dus antwoord kunnen hebben, vooral daar het zoo eenvoudig is: ja of neen. Ik had hun namelyk gevraagd of ik hun myn handschrift zenden mogt, om dan daarvoor te bedingen wat het waard was. Ik had temeer hun antwoord gaarne gehad om dat dit een goeden invloed hebben zou op myn werk. Ik ben namelyk sedert vele dagen bezig met het schryven van een ding dat misschien wel drie deelen groot wordt. Nu is het zonderling zooals ik by dat werk telkens verander van opinie over hetzelve. Ik heb oogenblikken dat ik er mee tevreden ben en dan

weer komt het my voor als om te verscheuren. Ik gis een 100 pagina's druk klaar te hebben. Als nu dat van de Eerlooze gedurende dien tyd marcheerde, zou my dat wat moed geven. Ik heb den titel van dat stuk veranderd, het heet nu: De bruid daarboven! Ik heb het netjes overgeschreven en laten inbinden, en nu ligt het daar. Is dat niet verdrietig! Zoo gaat het kassian met alles, hoe ik my ook uitsloof.

Als ik het werk waar ik nu mee bezig ben ten einde brengen kan, zou de mogelykheid om er een uitgever voor te vinden, zeker veel afhangen van de reussite van den Eerlooze. Als dat een beetje opgang maakte zou men er eerder toe overgaan iets te drukken, dan als de naam des schryvers geheel onbekend is.

Ik ben dikwyls mismoedig, en heb buyen dat ik niets kan voortbrengen.

Ik schryf zoo weinig omdat ik niets te schryven heb, en myne vingers zyn moe, ik heb er de kramp in. Het is maar jammer dat ik zelf niet weet of myn werk wat waarde heeft. Het komt me telkens zoo onbeduidend voor, en dan weer niet.

IX.

Brussel, 28 Sept. 1859.

Beste lieve! Ik heb uw brief van 23. Van R +

heb ik antwoord. Wat den toon aangaat heel lief en welwillend, doch de inhoud zou ieder ander afschrikken om zich illusien te maken over het verdienen van brood door letterkunde.

Gy moet weten dat ik geschreven heb aan zekeren heer Dronryp, omdat diens naam het duidelykst te lezen was onder de onderteekening myner benoeming als R +. Ik zond hem een gesloten brief met verzoek dien aan het kapittel te geven. De brief dien ik nu ontving was van W.J.C. van Hasselt, Keizersgr. b.d. Amstel. Ik geloof dat dat Copes van Hasselt is. Enfin, die Heer v.H. schreef dat hy weinig in de theaterwereld bekend was, maar door bemiddeling van v. Lennep (die ook, schynt het, R + is, want hy zegt Br. van Lennep) zou hy voor my doen wat hy kon. Doch zeide hy, ik moet u zeggen dat het in Holland al zeer bezwaarlyk is door letterkunde te bestaan, want v.L. had hem gezegd dat als eene directie voor een stuk *f* 25 (!) gaf, dat dat al veel heette. (Laat u dit niet verdrieten, beste, gy zult zien dat ik geen moed verlies.)

Toch heb ik myn stuk gezonden, maar er by geschreven dat ik niet beweer dat myn stuk meer dan *f* 25 waard is, maar dat de pyn zooiets uit nood te moeten verkoopen, niet met *f* 25 kan betaald worden. Dus zeg ik, ik verzoek u, het

aftestaan voor niets! Doch ik wil myn naam niet op de affiches hebben, want daar men in Holland, dom genoeg, dikwyls een vooroordeel heeft tegen menschen die frivole dingen schryven, en ik misschien later nog weer in betrekking komen zal, daarom wil ik onder een anderen naam gedrukt of gespeeld worden. Ik noem my MULTATULI, dat is: ik heb veel gedragen. Welnu, als nu myn stuk gespeeld wordt, dat nooit zoo spoedig zyn kan daar de repetitien enz. veel tyd weg nemen, hoop ik, niet lang daarna klaar te zyn met myn boek en als dat dan met den naam MULTATULI in de wereld komt, die als myn stuk een beetje lukt, gaauw in de gedachten komt, omdat hy zoo vreemd en toch welluidend klinkt, dan moet dat op myn boek doen letten. En dat boek, beste Tine, moet ons er boven op helpen. God geef radikaal. Want al is dan de letterkunde nog zoo schraal beloond in Holland, ik hoop dat men voor myn boek een uitzondering maken zal, omdat het boek zelve eene uitzondering wezen zal. Ik heb u reeds gezegd dat ik zoo dikwyls verander van stemming daarover, maar sedert den laatsten tyd ben ik er weer zeer mee ingenomen. Ik kan niet zeggen dat ik hard voortga, maar ik ben daarover niet zoo verdrietig als gy zoudt meenen, omdat dikwyls als ik niet kan werken (eerst de kou en nu, na

de warmte, weegluizen die my 's nachts beletten te rusten en dan ben ik 's morgens zoo heet van huid en niet dispos) omdat die bezwaren niet van myn geest komen, waarvoor ik toen ik aanving bang was. Die vrees is geheel voorby. Alles is weer aufgesprudelt en wat dat aangaat, kan myn pen my niet volgen. Ik hoop den styl zuiver en goed te maken en over het geheel (kassian als het mislukt!) maar over het geheel geloof ik dat myn boek opgang maken zal en moet! Ik ben zeker dat men in recensien er stukken uit overschryven zal. En dat men zeggen zal: wie is die MULTATULI? En de koning zal er een exemplaar van hebben! Ik gaf er veel voor u by my te hebben om u voor te lezen, ik voel die behoefte telkens als ik weer wat af heb, en toch beste lieve engel, hoe naar het klinkt, ik geloof dat het afzyn voor myn boek goed is. Als wy by elkaer zyn zeg ik u alles en dat is eene altyd openstaande veiligheidsklep voor geest en poezie en alles ... juist omdat wy zoo innig samen zyn. Ik had dan ook dadelyk na ons scheiden niet kunnen schryven, en toen ik hier in Brussel begon was ik zeker 14 dagen lang van meening dat ik òp en leeg was. Nu, dàt is niet waar en daarom ben ik zoo bly en zoo vol hoop.

Ik durf na wat ik zelf weet van Holland en

wat v. Hasselt schryft, toch beweren dat men myn boek betalen zal, want ik zal de lezers aangrypen zooals ze nooit aangegrepen zyn. Zeg daarvan niets, want men noemt dat malle verwaandheid ... maar ik heb een proef op myn werk. Als ik niet gestoord word door uiterlyke dingen, schryf ik zoo gaauw dat ik over twee dagen er niets meer van weet. Dan lees ik hard op, en als iets vreemds, wat ik voor weinig tyds maakte, welnu, dat komt my dan dikwyls heel goed voor.

Nu vraag je wat ik schryf. Lieve engel 't is zoo'n raar boek. Voor ik begon liep ik verdrietig rond en bedacht of ik over onze positie en het infame gouvernement aan den koning zou schryven? Maar ik zag dan zulk een brief daar liggen en vraagde my af wat zyn lot zou zyn? Zyn lot ware aan het ministerie van Kolonien te worden gezonden, en een minister kan zich zoo gaauw van iets afmaken. Als ik aan den minister had geschreven kreeg ik ten antwoord: ga naar Indie, de G.G. heeft het regt u te plaatsen. Welnu, myn boek is in den vorm van een karakter roman of een vertelling, een protest tegen onze ellende, maar ik schryf het zoo dat het tevens een onderhoudende lectuur wordt, en dat zeer velen niet zullen gissen dat het een officieele strekking heeft.

Maar het Gouvernement en de ministers zullen het moeten opvatten als een beroep op het nederlandsche volk tegen alle de beroerdheden van het bestuur. Op eens komt my daar eene vergelyking in den zin die u de strekking zal doen vatten. Het is een protest tegen onze positie even als ‘De hut van oom tom’ tegen de slaverny. Het moet overal gelezen worden als lectuur van vermaak, en dat besef moet de regering dwingen er op te letten omdat men geen boek dat in aller handen is, ter zyde leggen kan als een brief. Als myn werk goed opgenomen wordt, en goed gerecenseerd, is elke gunstige recensie een bondgenoot voor my tegen de regering, en welligt doen zy dan uit vrees, wat zy niet zouden doen uit regtvaardigheid.

Ik gis byna de helft aftehebben of een derde. Maar ik merk onder het schryven dat ik stof in myn hoofd heb voor vele boekdeelen. Hoe ik het gedrukt kryg is de vraag, maar ik hoop zoo te schryven dat er zyn zullen die als ze het handschrift lezen, borg willen staan voor de kosten van de eerste uitgaaf. Want ik bouw op meer uitgaven. Als nu al die hoop weer ydel en ongegrond is, neemt dit toch niet weg dat het my voor het oogenblik moed geeft en dat is al veel.

A propos, als gy later in de courant iets leest

van myn tooneelstuk denk dan dat het heet ‘de bruid daarboven’ en niet ‘de eerlooze’ door MULTATULI.

Ook daarom moet ik onder een vreemde naam beginnen, omdat myn boek onder een vreemde naam in de wereld moet, ik zal u zeggen waarom. Er zyn vele scherpten in. Nu weet de regering en alle indische menschen heel goed dat ik het schryf, maar het volk moet in twyfel staan of het een roman is, wel op waarheid gegrond, maar toch verdicht en opgesierd. De zaken die ik mededeel zyn toch zóó dat men er over moet twisten òf het waar is. Niets zal my liever zyn dan dat men het betwyfelt. Daarop kan dan gebaseerd worden het uitgeven van bewyzen, die men lezen zal zoodra het in verband staat met eene kwestie over een veelgelezen boek, maar die niemand zouden interesseeren als dat boek niet was voorafgegaan. Nu, by dat alles wat ik voorzie wil ik het aan my houden of ik al dan niet als Douwes Dekker voor den dag wil treden. Kortom, ik heb hoop op myn boek.

Ik ben nu te veel vervuld met myn werk om u op alles te antwoorden wat gy schryft. Het eenige wat ik u verzoek is dat gy tracht u staande te houden en geen moed te verliezen. Jy komt ook in myn boek, ik heb je juist gister avond een

ondeugende streek laten uitvoeren, hoor beste lieve tine, myn tine, je bent myn lieve hart. Och, ik las je zoo graag wat voor. Ik geloof waarachtig dat er veel geest in is. Het is vroolyk, koddig, men zal hoop ik lagchen, en dan stuit men op eens op een passage die zeer ernstig is. Ik kan het niet beter vergelyken dan dat ik het publiek iets zeer scherps ingeef in een lekker omhulsel. Myn boek zal zoo zyn dat al werd het niet gedrukt, en alleen door Jan in manuscript gelezen, dat hy zich schamen zal over zyn vragen: wat heb je gewerkt? Och, ik wou je zoo gaarne voorlezen, maar liever nog zend ik je het handschrift als het af is. Maar lieve, wacht dat nog lang niet, hoor! Ik zal zoo gaauw werken als ik kan, maar overhaasten tot slordigheid in styl enz. doe ik niet. Myn boek zal ook een antwoord zyn aan van Heeckeren en mevr. Bekking! Houd goeden moed. Ik hoop het Gouvernement te dwingen door de publieke opinie.

Ik heb aan den heer van Hasselt geschreven: ‘Gy vraagt welligt uit discretie niet hoe het komt dat ik zoo arm ben, ziehier copy van een brief aan Duymaer van Twist. Daarin kan je 't precies lezen.’

Gy kunt aan Jan zeggen dat ik een boek schryf, een roman of zoo iets. De titel zal waarschynlyk

zyn: ‘De koffyveilingen der nederlandsche Handelmaatschappy.’ Ik ben zeker dat je dien titel heel gek vindt, en niet geschikt om aan lezers van een leesgezelschap te bevallen. Maar als men het leest ziet men dat die titel een satire is. De eerste regels zyn:

> ‘Ik ben makelaar in koffy. (Lauriergracht n°. 37). Het is myne gewoonte niet romans te schryven of zulke dingen, en het heeft dan ook lang geduurd voor ik er toe overging een paar riem papier extra te bestellen en het werk aantevangen dat gy zoo even in de hand naamt, en dat ge lezen moet, - als gy makelaar in koffy zyt, - of als gy iets anders zyt.’

Eenige bladen verder staat er:

> ‘..De inlichtingen die ik in die bundels vond zyn niet van dien aard dat Last & Co. (dat was de firma van den zoogen. schryver) het nut er van voor zich alleen houden kunnen. Als dit zoo ware begrypt ieder dat ik niet de moeite nemen zoude een boek te laten drukken wat Busselinck en Waterman ook te lezen krygen, want wie een concurrent op den weg helpt is een gek. Dat is myn principe en ik leef voor de firma - (Last & Co., Lauriergracht N°. 37). Neen, ik zag in dat er ergens een gevaar dreigt dat de geheele koffymarkt bederven zou, een gevaar dat alleen door de vereende krachten van alle makelaars kan afgewend worden, en zelfs is het mogelyk dat die krachten daartoe nog niet toereiken, en dat ook de suiker raffinadeurs...

Frits zegt dat men raffineurs moet schryven, maar ik schryf nadeurs, en dat doen de Rozenmeyers ook, en die doen in suiker. Ik weet wel dat men zegt ‘gerafineerde schelm’ en niet ‘gerafinadeerde schelm’ maar dat komt daarvan dat men zich van een schelm zoo kort mogelyk afmaakt. Ik geloof dat ook de suikerraffinadeurs en de handelaars in indigo er by noodig zullen wezen.
Als ik zoo al schryvende nadenk komt het my voor dat zelfs de scheepsreederyen er eenigzins in betrokken zyn, en de koopvaardyvloot...

Zeker, dat is waar, en de zeilenmakers ook, en de ministers en de armbesturen, en de pasteibakkers, en de galanteriekramers, en de scheepsbouwmeesters, en de groothandelaars, en ook die in 't klein verkoopen, en de huisbewaarders, en de tuinlui...
't Is zonderling hoe de gedachten onder het schryven in iemand opkomen ... myn boek gaat ook de dominees aan, en de molenaars, en wie holloway-pillen verkoopen.
En ook de likeurstokers, en de vrouwen, en de pannenbakkers, en wie van staatsschulden leven, en de touwslagers en de wevers en de slagers.

En de klerken op een makelaarskantoor, en de kinderen van al die menschen.
En de aandeelhouders van de nederlandsche Handelmaatschappy.
En alle anderen ook.
En den koning ook!
Myn boek moet de wereld in ... daaraan is niets te doen.’

Ik geef u die passage niet als mooi, maar om u een staaltje te geven van den toon van het begin slechts. Want een dertig pagina's verder komt er byv. een passage (die ik u ook weer niet voor zoo mooi geef, maar om te toonen hoe het afwisselt.)

> ‘Geld kan men geven. Daarvoor is te koop steen en kalk, en men kan den kunstenaar betalen die een plan ontwerpt, en den metselaar die de steenen legt ... maar niet voor geld te koop is het verdwaald en toch eerbiedwaardig gevoel (in de middeleeuwen namelyk) dat in een bouwontwerp een dichtstuk zag van graniet dat luid spreken zoude tot het volk, een dichtstuk in marmer dat dáár zou staan als een onbewegelyk voortdurend eeuwig gebed!’

Je begrypt dat de makelaar in koffy dit niet zegt.

Enfin, ik heb goeden moed op ons boek.

Wees niet boos dat ik niets over de kinderen schryf. Ik dank u wel voor wat gy over hen schryft.

Ik had lust aan Mevr. B. te zeggen dat het zedeloos is als resident zich in eene onderneming in te knoeyen ten laste des Javaans.

X.

Brussel zondag avond (postmerk 10 Oktober).

Lieve beste Tine! Ik heb uw briefje van 4,5 Okt.

Het heeft my bitter bedroefd. Er heerscht zulk eene mismoedige toon in, en geen wonder! Och, ik ben ook verdrietig. Ik heb verscheiden dagen gehad dat ik niet geschikt was om te werken. Maar vandaag had ik weer animo. Ik verzeker u dat ik oogenblikken heb dat het is of ik niets in myn hoofd heb en dat alles leeg is. In den beginne heb ik dat willen vermannen, maar het baat niets. Dan maak ik een wandeling. Over het geheel geloof ik dat myn boek opgang maken zal. Zeker is het, dat, als ik het gedrukt kan krygen, het in Holland een vreemd verschynsel wezen zal. Ik kan niet goed in weinig woorden uitleggen wat het is. Het gelykt naar geen ander boek. Ik gaf zoo dol veel als ik u wat kon voorlezen. Ja lieve, je zegt dat ik je het manuscript moet sturen, dat is ook myn plan, en dan kan Jan het voorlezen 's avonds. Ik weet zeker: 1° dat hy zelf er veel moois in zal vinden. 2° dat hy zeer veel razend zal afkeuren. 3° dat hy evenzeer uitproesten zal van lagchen, als van tyd tot tyd geroerd wezen. Is dat dan niet een gek boek? Ik heb buyen dat ik myn werk afkeur, maar de slotsom is dat het heel goed is. Middelweg is er niet. Och, ik wou het zoo graag zelf eens voorlezen. Wanneer het af zal wezen kan ik niet bepalen want het hangt zoo van stemming af. Ik heb dagen dat ik geen

bladzy vorder en dat myn geest geheel gedrukt is. Ik zie op tegen dat vervloekte overschryven, dat is zoo vervelend. Ik heb idee dat D.v.T. myn boek niets pleizierig zal vinden. Het is eigenlyk een verdediging van my, en eene aanklagt tegen zyn bestuur, maar ingekleed op eene manier, dat het ook gelezen wordt door menschen die onderhoudende lectuur zoeken. Eigenlyk is het een beroep op het publiek. Maar daar niemand zich de moeite geeft om officieele correspondentie te lezen, moet myn boek het voertuig zyn waarop die wordt ingegeven als een drankje zoodat het nu al het aantrekkelyke heeft van een roman om dan eerst gaandeweg te hooren dat dit alles waar gebeurd is. Je begrypt dat die opgaaf niet makkelyk is. En toch geloof ik dat ik geslaagd ben. Er is alles in : fyne beschryving van aandoeningen, verzen, zotternyen, spot, zachte stukken, staatkundige beschouwingen. De lezer zal langen tyd niet weten waar het eigenlyk heen moet en als hy eindelyk het merkt moet het zóó zyn dat hy behoefte voelt om dóórtelezen. Als ik niet opzag tegen de port zou ik je eens een hoofdstuk uitschryven, schoon de keus moeyelyk is, want er is zóóveel verschil dat je naar één hoofdstuk oordeelende, zeker verkeerd oordeelen zoudt over de rest. Niets gelyk op het andere. Byv. zou je

in het volgend liedje dat ik een jongen laat zingen, zeggen dat dat behoort in een boek tegen het Gouvernement, een boek dat ik wil opdragen aan den koning? Dat doe ik.

Minneliedje van Saidjah.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb de groote zee gezien aan de Zuidkust toen myn vader dáár was om zout te maken.
Als ik sterf op de zee, en men werpt myn ligchaam in het diepe water, zullen de haayen komen,
Zy zullen rondzwemmen om myn lyk en elkander vragen, wie van ons zal dat ligchaam verslinden dat daar daalt in het water?
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb het huis zien branden van Pa-anso, dat hy zelf had in brand gestoken omdat hy mattaglap was.
Als ik sterf in een brandend huis zullen er gloeyende stukken hout vallen op myn lyk;
En buiten het huis zal groot geroep zyn van menschen die water werpen om het vuur te dooden.
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb den kleine Si oena zien vallen uit den klapperboom toen hy eene klapper plukte voor zyne moeder.
Als ik val uit een klapperboom zal ik dood nederleggen aan den voet in de struiken, als Si oena,
Dan zal myne moeder niet schreyen want zy is dood! Maar anderen zullen roepen: ‘zie, daar ligt Saïdjah!’ met harde stem.
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb het lyk gezien van Palisoe, die gestorven was van hoogen ouderdom, want zyne haren waren wit.
Als ik sterf van ouderdom met witte haren zullen de klaagvrouwen om myn lyk staan
En zy zullen misbaar maken even als de klaagvrouwen by Pa-lisoe's lyk, en ook de kleinkinderen zullen schreyen, en luid
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb velen gezien te Badoer die gestorven waren, men kleedde ze in een wit kleed en begroef ze in den grond.
Als ik sterf te Badoer, en men begraaft my buiten de dessah, oostwaarts tegen den heuvel, waar het gras hoog is,
Dan zal Adinda daar voorbygaan en de rand van haar sarong zal zachtkens voortschuiven langs het gras...
Dàt zal ik hooren.

Zeg me eens of je dat niet lief vindt? Ik moet bekennen dat ik er mee ingenomen ben. Ik zou dat aan niemand anders zeggen, maar ik geloof dat het de ware idyllische weemoedige toon is dien ik noodig heb om te doen belangstellen in Saïdjah, die door de beestachtige onderdrukking in Lebak naar de opstandelingen in de Lampongs wordt gedreven en daar den dood vindt onder de bajonetten der hollarsdsche helden.

En telkens komt er in myn boek voor: ‘Denk je dat ik een verdichtsel schryf? Neen, het is de waarheid, ik kan het bewyzen. Nu wel niet van dien Saïdjah juist, maar dat doet er niet toe. Ik

zal u de namen noemen van zes en dertig personen met hun woonplaatsen in één district van Lebak dien men hunne buffels heeft afgenomen in ééne maand.' (Dat is waar, ik heb die namen).

Och, ik wou je zoo graag de aanspraak voorlezen van een nieuw Assistent-Resident die zyne betrekking aanvaardt. Hy heet Max Havelaar (dat ben ik). Maar die aanspraak is te lang om afteschryven. Ik heb die gemaakt juist zooals ik spreek, en ik geloof dat het my goed gelukt is.

> [In 1879 publiceerde het Soer. Handelsblad de vertaling van een officieel stuk dat de redactie toevalligerwyze in handen gekregen had. Het was een proclamatie door den resident van Menado in 1851 aan de bewoners van de Minnehassa gericht en gesteld door den toenmaligen Secretaris der residentie, Douwes Dekker. Ik laat het hier volgen daar er uit blykt hoe goed het MULTATULI gelukt was te schryven zooals hy als ambtenaar gesproken had.

Publicatie.

> De Resident van Menado,
> Brengt mits dezen ter kennisse van alle Inlandsche ingezetenen der Minahassa het volgende:
> Inwoners der Minahassalanden, hoofden en geringen!
> Het is velen uwer bekend, hoe het Nederlandsch-Indisch Gouvernement tot twee malen toe een zeer hoogen ambtenaar als kommissaris herwaarts heeft ge-

zonden om te onderzoeken, wat er konde gedaan worden ter bevordering van uw welzyn.
Vervolgens ben ik aan het hoofd gesteld dezer residentie met den bepaalden last, dat onderzoek voort te zetten en van den uitslag myner onderzoekingen aan het Gouvernement mededeeling te doen.
Reeds voor langen tyd heb ik daaraan voldaan en myne voorstellen hebben ingang gevonden in het hart des grooten Bestuurders te Batavia, die gelyk ik, niets liever wenscht dan uw geluk te bevorderen, en zulks zoowel door vermeerdering uwer bezittingen, als door voortdurende verbetering uwer gemoederen, die uwer vrouwen, kinderen en kindskinderen.
Als een gevolg daarvan deel ik u thans mede, dat van af het begin des volgenden jaars, dat is juist heden over negen maanden, zal worden ingevoerd een geheel nieuwe regeling van zaken.
Reeds voor langen tyd, en wel voor ik den grooten Heer te Batavia het noodige bericht zond, heb ik die geheele regeling met u, Hoofden der Minahassalanden, besproken. Ik weet, dat gy die regeling goed keurt, in allen gevalle daarmede bekend zyt, doch ik acht het niet onnoodig de hoofdpunten derzelve in dit myn geschrift ten volle uit te leggen, en daarby te voegen de vermaningen die een goed vader aan zyn kind geeft, als het een nieuwe loopbaan intreedt.
Ontvangt ze dus gelyk een gehoorzaam kind die ontvangt, wetende, dat ze komen van een vader, die dat kind lief heeft!

Tot nog toe waart gy verplicht de ryst, die gy voortbracht, te leveren aan het Gouvernement, en gy ontvingt daarvoor betaling.
Die betaling was laag gesteld, en het Gouvernement verkocht die ryst met winst.
Dat was zeer billyk, want de groote kosten, die noodig waren om uw land zoodanig te besturen, dat gy daarin met vrouwen en kinderen veilig en aangenaam leven kondet, moeten natuurlyk eenigermate vergoed worden.

Men noemt dat: belasting (Hassil) en zoodanige belasting wordt betaald in alle landen der wereld.
Ook gy hebt daaraan altyd getrouwelyk voldaan, en daarvoor de bescherming des Gouvernements genoten.
Doch nu is het op myn berichten den grooten heer te Batavia gebleken, dat de wyze, waarop die belasting geheven is geworden, niet goed voor u is.
Het aanplanten van ryst namelyk, die later tegen een geringen prys aan het Gouvernement geleverd worden moest, was u niet zoo aangenaam, als het geweest zoude zyn, wanneer gy daarover de vrye beschikking hadt gehad.
Welnu, van af 10 Januari des jaars 1852, zult gy met uwe ryst kunnen verrichten wat gy wilt.
Gy zult dezelve vryelyk mogen verkoopen aan ieder, die u daarvoor een hoogen prys biedt.
Daar ik echter bevreesd ben, dat de geringe lieden misschien uit onervarenheid hun ryst goedkooper zullen verkoopen dan ze waard is, en daar ik niet wil, dat

iemand van uwe onnoozelheid misbruik maken zoude, om uw product te verkrygen voor lage pryzen, heb ik (gelyk gy gezien hebt) op vele plaatsen pasars laten oprichten, waar ieder, die ryst noodig heeft, komen kan, om ze tegen een billyken prys van u te koopen en wel tegen gereede betaling.

Verkoopt dus altyd uw ryst op die markten; daar zult gy het meeste geld er voor ontvangen; want als gy buiten die markten verkoopt, ben ik bevreesd, dat gy te weinig krygt.
Neemt ook nooit voorschotten op ryst, die nog te velde staat. Wie u dat aanbiedt of geeft is zekerlyk van voornemen u minder voor uw ryst te geven dan ze waard is.
Voor het verkoopen op die markten zult gy hoegenaamd geen betaling behoeven te doen, noch pacht, noch belasting, noch wat het zy.
De ryst zal zekerlyk zeer duur worden, dat is:
Gy zult zeer veel geld voor uw ryst kunnen ontvangen.
Ieder, die thans nog ryst zeer goedkoop uit het pakhuis kan koopen, moet nu zyn ryst van u trachten te koopen op de marktplaatsen, die ik heb laten oprichten.
Wie dus veel ryst heeft, zal weldra ryk worden.
Bedenkt nu eens, hoe nuttig en voordeelig het voor u zyn zal met vlyt en yver de rysttuinen te bewerken.
Vergeet niet, dat gy voor de opbrengst uwer verkochte ryst kleederen voor vrouw en kinderen koopen kunt, of andere zaken, die gy begeert.
Maar bedenkt ook, dat hy, die geen ryst voortbrengt

of die ze zelf verteert, arm en ellendig blyven zal ten einde toe.
Want er zullen er zyn, die, wanneer zy ryst hebben geoogst, dezelve zullen opeten, en dit zoude zeer verkeerd zyn, want op die wyze zoudt gy het werk van vele maanden in een oogenblik verteren.
Wat opgegeten is, is weg, en gy zyt dan weder ouder geworden, maar niet ryker.
Doch als gy uwe ryst verkoopt, en het geld bewaart of daarvoor goede blyvende zaken koopt, zult gy uwen kinderen en kindskinderen fraaie huizen, vele goederen en eenen goeden naam nalaten.
Daarvoor zult gy nog na uwen dood gezegend worden.
Gy zult ook voortaan belasting blyven betalen. Ik heb u reeds uitgelegd hoe billyk dat is.
Het zal echter niet te veel zyn voor uwe krachten en bovendien zyn er nog middelen gevonden om u zulks zeer licht te maken.
Tot nog toe hebt gy uwe koffie moeten brengen naar de pakhuizen, hetzy te Menado, hetzy te Kema, hetzy te Amoerang.
Ik heb ingezien, dat dit niet aangenaam voor u is, het is voor velen te ver.

Ook is het niet goed, dat gy gedurig uwe werkzaamheden verlaat.
Gy hebt gezien, dat daaraan gedacht geworden is, want overal heb ik in de Minahassa onderpakhuizen doen oprichten, en kan ieder zyn koffie brengen naar welk pakhuis hy verkiest of wat slechts het naaste by is.

Gy zult daar dadelyk voor uwe koffie betaald worden, zoodat gy elken dag geld ontvangt en dus zeer gemakkelyk uwe belasting aan het Gouvernement betalen kunt.
Gy begrypt nu van zelf, hoe noodig het wezen zal in tyds te zorgen, dat gy ook andere middelen ter voeding voortbrengt dan ryst.
Die ryst zal zoo duur worden, dat gy u daaraan arm zoudt eten.
Verkoopt ze dus, zooals ik u gezegd heb, maar plant dan ook andere voortbrengselen, waarvan gy u voeden kunt: miloe, oebie, pataten, pisang, beteh, katjang of andere aardvruchten; daarvoor moet gy zorgen, opdat gy niet te eeniger tyd honger lydt met uwe huisgezinnen.
Wie nu dat alles doet gelyk ik zeg, dien zal het welgaan. - Wie lui zal wezen en onverschillig, wie niet luistert naar myne woorden, zal zekerlyk ongeluk over zyn hoofd halen.
Hoofden der Minahassa! Gy vooral behoort te letten op myne waarschuwingen. - Een gering man is slechts verantwoordelyk voor zyn eigen lichaam en ziel. - Maar gy, hoofden, hebt te zorgen voor duizende lichamen en zielen.
De geringe man is dom en begrypt misschien myn woorden niet goed: maar gy bevat wel wat ik bedoel, - en gy zyt er van overtuigd, hoe ongelukkig de gevolgen zullen wezen, als men myn vermaningen verwaarloost.
Een hoofd, dat gezag heeft, is verantwoording schuldig omtrent de handelingen zyner onderhoorigen.

Wanneer ze lui zyn is het zyn schuld.
Dus zal het ook zyn schuld wezen, als ze later ten gevolge van die luiheid ongelukkig worden.
Spreekt dus met uwe ondergeschikten, gelyk ik thans tot u spreek, liefhebbend, maar nadrukkelyk.
Moedigt ze aan te doen wat ik gezegd heb. - Let er gedurig op of het geschiedt - vermaant de nalatigen, pryst de vlytigen en vooral: gaat goed vóór.
Zoo zal uw welvaart toenemen met die der bevolking. - Zoo zult gy hoe langer hoe meer inzien, dat er geen grooter geluk is, dan geluk te geven, dat de rykdom van een hoofd bestaat in de tevredenheid zyner onderhoorigen!
Zoo zult gy rustig leven, kalm sterven, en lang na uwen dood zullen duizenden u pryzen.
Dat vertrouw ik van u!!!

MENADO, den 1sten April 1851.
In kennisse van my
E. DOUWES DEKKER,
Secretaris.
De resident voornoemd,
R. SCHERIUS.]

Of myn boek bevallen zal weet ik niet. Maar dat het opgang maken zal, houd ik voor zeker. Er zullen passages in staan die doen trillen, dat beloof ik je. (Ik schryf zoo knoeyerig omdat ik kramp in de vingers heb).

En dan komt er een hollandsche makelaar in, die op den weg des Heeren wandelt, maar tegelykertyd graag veel geld verdient aan de koffy.

Ik ben zeker dat je zult lagchen om dien man, schoon hy eene scherpe satire is op de hollandsche geest. Ik zeg nog eens, dàt is geen reden om te bevallen, maar wèl om opgang te maken. En ik draag het op aan den koning, dien zal ik toespreken op het slot.

Heb je aan Jan gesproken over myn poging om geld te verdienen met schryven? Och, wat zyn wy arme menschen. Houd u staande tot ik u myn manuscript kan zenden. Ik ben bitter bedroefd dat ik u nu niet by my heb. Misschien als Jan myn boek leest en als ik het kan laten drukken dat hy my dan wat helpen wil om in Holland te komen. O God, ik weet niet hoe het moet. Maar ik mag nu niet toegeven aan moedeloosheid, want dan kan ik niet werken. Och, ik wilde u zoo gaarne by my hebben, en Edu, en de kleine. Wat is dat toch voor een beestachtig verzinsel dat men zegt dat ik niet aan u hecht? Dat is infaam. Hoe komt men daaraan? Maar lieve, je antwoordt nooit als ik je iets vraag. Ik heb je zoo dikwyls gezegd: vraag dan of Jan werk voor my weet! Hy zegt altyd: ‘ik zou’, ‘ik zou’ ... Laat hy my dan eens aantoonen wáár en hoe hy wat zou zouwen. Hebt ge hem gezegd dat ik schreef? En wat heeft hy daarop geantwoord? Vraag hem of hy, als myn boek af is, my een boekverkooper

kan bezorgen die het uitgeeft. Ik ben borg dat de kosten ten minste er uitgehaald worden, en dat men my voor een volgend boek geld biedt. Want, bevallen of niet, gelezen en gekocht zal het worden, zelfs juist door wie er het meest kwaad over zyn.

Ik heb nog geen bericht over het spelen van ‘De bruid daarboven.’ Ik denk dat het in beoordeeling is. Maar eigenlyk doet het er minder toe of ze haast maken. Hoe minder tydsverloop er is tusschen den naam multatuli voor het eerst, en myn boek dat ik nu schryf, hoe beter. De vertooning van den Eerlooze moet alleen dienen als introductie van den naam.

Ik begryp nu weer niet waarom van Heeckeren het geld niet gezonden heeft als het op 1° Oct. disponibel was. Lieve engel, ik weet waarlyk niet hoe wy moeten doen met het geringe overschot. Ik ben hier nu al een week of zes en helaas zonder accoord. Ik denk wel 150 frank schuldig te zyn. Men is altyd nog beleefd, maar dat kan niet altyd duren. God, God, als Jan toch zulk tobben eens ondervond, en dan met zooveel zorg en smart een boek te schryven.

.... beste, als er van dat geld nog iets overschiet, moet gy voor u en de kinderen wat koopen aan kleeren, maar weer aan den anderen kant,

als ik hier niet blyven kan door wat te betalen, kan ik myn boek niet afkrygen. God weet het...

.... Lieve engel, ik heb geen geld voor te frankeeren. O God wat is dat alles bitter! Dag beste beste trouwe Tine, die zooveel lyden moet om mynentwil. Ja, ik zou ook wel dood willen zyn. God, is dat lyden! Ik kan nu van avond niet meer werken, dat is altyd als ik aan u geschreven heb. Ook is myn hand zoo moe. Och wat zag ik graag de kinderen eens. En myn beste Edu, myn hart is vol...

.... arme engel, uw lot is wel hard. God hoe moet dat eindigen. Ik ben nu van avond bedorven voor myn werk...

.... Myn boek houdt in zich een soort van verdediging. Als gy spreekt over myn werk, zeg dan dat gy my gezegd hebt, dat het myn pligt was tegenover zooveel laster my te doen kennen, en dat ik van my zelven goeds zeggen mag en moet, goeds dat wáár is, dewyl zooveel ellendelingen kwaad van my zeggen, dat niet waar is. Dat gy my gezegd hebt verpligt te zyn de zaken by den naam te noemen, en dat men my niet kwalyk nemen mag, dat ik my in de hoogte steek, want dat het myne verdediging is, en het eenige middel om myne vrouw en kinderen weer te zien. Ik zeg dit nu reeds omdat ik in myn

boek dien Havelaar voorstel als zeer miskend. Wie dus weet dat ik dit zelf ben, zal dadelyk weer daaruit een wapen maken tegen my, en even als D.v.T. de zaken zelf voorbygaan om my te beschuldigen van ingenomenheid met my zelven. Het is zeer onregtvaardig maar het is zoo. Als iemand beschuldigd is van diefstal en hy brengt dan bewyzen by van eerlykheid om zich te verdedigen is het absurd hem dat kwalyk te nemen en hem voortewerpen dat hy zich beroemt op zyn inborst. Wat moet de arme beschuldigde dan doen? zwygen?

Kus Edu en Nonnie. Och, ik ben zoo bedroefd...

XI.

Brussel 13 Oct^{r} 's avonds.

Lieve beste hart! Ik ben verrast van uw briefje want gy kondt myn laatste nog niet ontvangen hebben. Ik zou u nu niet dadelyk antwoorden als het niet was om u uit den brand te helpen met die geloofsbelydenis, waarvan straks meer.

Lieve beste, myn boek is af, myn boek is af!

> [Al de laatste uitvoerige brieven zyn zeer nauw en met kleine letter geschreven, tot het pynlyke toe. Maar deze brief begint met gewoon schrift, soms wordt het wyd, en dan is er als iets juichends zelfs in de letters.

Alle die ooit brieven waarin gevoel geuit werd, van MULTATULI ontvingen, zullen weten hoe vol uitdrukking zyn handschrift kon zyn.]

Myn boek is af! Hoe vind je dàt? Ik moet nu copieeren, maar het boek is af. En ik sta u borg dat het opgang maakt. Het zal als een donderslag in het land vallen, dat beloof ik je. Ja, ik weet wel dat het Hollanders zyn, maar ik heb ook geschreven! En, lieve engel, jy komt er in, en Edu, en myn boek is een antwoord aan de menschen die geld van ons moeten hebben. Je weet niet, wat er in dat boek zit. Als het gedrukt is zet ik een advertentie in de courant: 'MULTATULI vraagt een betrekking als redacteur,' en ik ben zeker dat ik een plaats kryg. Je zult trillen by het lezen, en anderen ook. Ik weet zeer goed dat er veel inkomt dat Jan byv. zeer afkeurt, maar ik mag my niet daaraan, noch aan iets anders storen, want by zoo iets moet vryheid zyn. Ik geloof dat myn boek ons aan brood zal helpen, want dat ik daarna dadelyk geld zal kunnen krygen voor een manuscript, en dan kom ik in Holland en wy zullen by elkaar zyn. Beste Engel, wat zeg je daarvan? Laat van Heeckeren naar de hel loopen! Ook hem en zyns gelyken antwoord ik in myn boek. Het is opgedragen aan E.H. v.W. met eenige fransche regels die

ik uit een boek citeer, regels die u pleizier zullen doen, trouwe lieve Tine.

Ik ben zoo bly als een engel.

Vraag aan Jan of hy myn boek wil laten drukken, onverschillig of hy den inhoud goedkeurt. Want dat het uitgeven van myn boek noodig is om aan den kost te komen. Zeker wordt er genoeg op gewonnen om hier aftebetalen, dan kom ik by u. In een maand heb ik een tweede klaar en daarop zal men my geld geven, dat verzeker ik u, want men zal gezien hebben dat MULTATULI verkocht wordt.

Ik heb niets gehoord van myn stuk. Van Hasselt schryft my niet. Ik begryp niet wat dat beduidt. Maar ik heb in eene courant gezien dat er in Frascati een nieuw hollandsch stuk in studie is: De Redder. Het zou my niet verwonderen als dat myn stuk was en dat ze den titel hadden veranderd. Goed, mits, zooals ik bedongen heb, de naam MULTATULI op de affiche komt. Men moet dien naam leeren kennen. Maar dat tooneelstuk beduidt niets, myn boek is wat anders! Het slot is een kort toespraakje aan den koning. Och, lieve engel, ik las het u zoo graag voor.

Dat het gaauwer af is dan ik dacht komt wyl ik onder het schryven my bekort heb, om vele redenen. Ik vond dat ik moest afbreken om zeke-

ren indruk niet te bederven. Je hebt nooit zoo'n boek gelezen. Je zult in het begin niet weten waar het heen moet, maar als ik zoover ben dat het publiek het drankje moet slikken, heb ik gezorgd dat men het niet uit de hand kan leggen.

Nu moet ik aan dat ellendige copieeren. Ik zal myn boek aan u zenden om te lezen. Gy moet het eerst alleen lezen, en dan aan Jan geven. Ik zal u in staat stellen een paar punten te verdedigen waarop ik aanvallen verwacht, vooral van hem. Maar ik ben ook zeker dat hy er liefs in vinden zal, en ook veel dat hem zal doen lagchen, ofschoon dat alles byzaak is om den donderslag van het slot te doen uitkomen. Ik houd het er voor dat er talent is in myn boek, en dat het opgang maken moet, zelfs by de menschen die het een slecht, gemeen, afschuwelyk boek vinden. Liever slecht, gemeen en afschuwelyk, dan òngelezen en ònverkocht. Maar ga nu niet denken dat ik een gemeen boek heb geschreven. Dat begryp je wel.

Zeg niet teveel aan Jan dat ik opgang maken wil om den broode, want hoezeer dat heel vergefelyk is aan iemand die zyn gezin ziet hongerlyden, zou hy er my alligt een verwyt van maken. Myn boek is onze geschiedenis, maar verhaald op een manier die treffen moet. Ik zal zoo gauw copieeren als ik kan om het je te zenden. Vraag

aan Jan of hy de port wil betalen aan v. Gend als het af is.

Nu wat die geloofsbelydenis aangaat, doch eerst een woord vooraf, een ernstig woord.

Gy zyt arm, uw familie stoot u terug omdat gy ‘den Heer’ hebt verlaten. Jan geeft u genadebrood. En schoon hy niet zoo hemelt met den Heer, is hy toch - en dat weet hy - niet zoo liberaal als gy en ik. Nu vraagt hy u onder toereiken van dat genadebrood naar uw geloof. Is dat niet wreed? Is het niet of de algerynsche zeeroover een christengevangene vraagt wat hy van Mahomed denkt?

Gy hadt kunnen antwoorden: Jan, myn pligt is te gelooven wat de man gelooft die de magt heeft myn arme kinderen op straat te zetten. De arme heeft geen regt op een eigen geloof.

Ik zeg dit vooral met het oog op zyne ontevredenheid toen Edu gezegd had: ‘die stok is onze lieve Heer.’ Als hy weer onder ons dak is, mag hy zeggen: onze lieve Heer is Grietje of pierewiet.

Myn god is daardoor niet beleedigd, maar myn god zou het kwalyk nemen als men het brood van den arme bestreek met gal!

Maar gy moet een opstelletje hebben. Ik gaf het liever niet, omdat myn en uw geloof zoo

negatief is. Ons geloof is niet te weten wat wy te gelooven hebben. Wy zyn zoo knap niet als al die menschen die zeggen: zóó is het, of: ik geloof dat het zóó is. Wy zyn nog altyd aan het zoeken, en de eenige byna-zekerheid die wy hebben is dat wy nooit vinden zullen, niet omdat wy niet zoo goed zochten als een ander, maar omdat wy niet zoo gaauw tevreden zyn met het gevondene.

Nu de belydenis. Ik weet niets (uitbreiding van die onwetendheid volgens de voorafgaande acht regels). Veel zegt my dat er een god is, want alles kan niet voortgekomen zyn door niets, uit niets. Maar veel zegt my dat er geen god is.

Voornamelyk 1° De volmaaktheid der natuurwet, die nooit afwykt en dus iets machinaals heeft, wat ik niet kan overeenbrengen met werkzaamheid en onmiddellyke zelfbeschikking, zooals toch het werk zou moeten zyn van Almagt. Een koning met een volmaakte constitutie heeft niets te doen. Niets doen is onvereenigbaar met alles doen of almagt.

2° Ik begryp niet dat er een god is: omdat ik niet weet dat er een god is. Want ik heb behoefte aan die wetenschap. Als er dus een god was, zou hy (dezelfde die in de natuur alles heeft geregeld naar de behoefte der individuen, planten, dieren, alles!) my niet verstoken hebben van eene

zekerheid die voor my zoo groot belang heeft.

Daaruit volgt dat er òf geen god is, òf dat er wel een god is, maar dat hy niet noodig heeft geacht zich aan my te openbaren. In het laatste geval moet ik aannemen dat er door hem aan my hulpmiddelen zyn gegeven die in de plaats staan van wat ik anders zoude putten uit kennis van Hem en zyn wil. Die hulpmiddelen kunnen niet anders zyn dan 1° onderzoek en 2° de ingevingen van myn hart.

1° Onderzoek. Ik heb onderzocht, ik onderzoek voort, maar vind niet. (Niet zoo gaauw tevreden als anderen).

2° Ingevingen van myn eigen hart. Die kunnen dwalen, maar de onbekende God straft niet, of is niet verstoord over fouten die uit het hart komen. Want ik zelf, als gelukkig mensch, vergeef die fouten. Ik zou dus dien onbekenden God beleedigen als ik hem voor kleiner en kwalyknemender hield dan my zelf.

Slotsom:

Ik weet niet of er een god is.

Als hy er is moet hy goed zyn.

Hy zelf behoeft myn diensten niet.

Ik dien hem door te trachten goed te zyn zooals ik my hemzelf voorstel.

Als rigtsnoer daartoe heb ik alleen myn hart.

En waar ik dwaal, hetzy in inzigt, hetzy in toepassing, moge hy den eersten steen werpen die my een beter rigtsnoer kan aanwyzen dan myn hart.

Daar heb je de heele historie.

Onder het schryven heb ik een nieuw boek in myn hoofd gekregen. Het is al af, op 't schryven na. Het zal heeten: Havelaars godsdienst door MULTATULI.

Och lieve, er komt in myn boek een passage voor van een inlandschen jongen die zit te wachten onder een boom. Ik vind die passage zoo mooi. Ik heb er zelf by geschreid. Maar er liggen vele tranen op myn handschrift. Ik heb ochtenden gehad dat ik niet voort kon schryven, minder om hetgeen ik schreef, als om alles wat my daarby in de gedachten kwam. Verbeeld u: onze aankomst en ons vertrek te Lebak.

Maar soedah van myn boek.

Ik zeide u niet te veel te drukken op broodwinnen door myn boek. En toch kan je dat niet voorbygaan omdat Jan my zoo beschuldigt van werkeloosheid (dat heet werkeloosheid in geld verdienen). Doe dat naar uw oordeel. Vraag hem of hy my helpen wil myn boek gedrukt te krygen voor eigen rekening. Ik ben zeker dat er op verdiend wordt. Men moet het koopen

zoodra er over gesproken is. Er moet over gesproken worden in de kamers.

A propos, toen ik myn stuk zond aan van Hasselt heb ik daarin gelegd myn brief aan D.v.T. Misschien is die in rondlezing of zoo iets en dat daarom niet geantwoord wordt. De toon van zyn schryven was heel lief.

In myn boek komt voor: die Havelaar: (dat ben ik) is een gemeene schooyer. Hy betaalt zyn schulden niet, etc. Maar je begrypt dat er iets kras naast ligt om dàt te doen schryven, en toch Havelaars eer te redden. Ik vraag aan den koning of het zyn wil is dat in zyn ryk de Havelaars worden bespat door de modder van de rytuigen der Droogstoppels (D. is een type: duiten en de Heer).

Duymaer van Twist zal niet lekker wezen over myn boek, dat verzeker ik u. En het is zoo, dat hy het niet met een praatje kan terzy schuiven. Al was myn boek slecht geschreven, men zal het lezen om het schandaal, schoon god weet, dat ik het niet dáárom zoo geschreven heb. Ik vraag u of wy lang genoeg getrapt zyn? Ik ben dank schuldig aan van Heeckeren. Hy heeft my de gal doen overloopen. Je zult zien dat hy ook een tik krygt. De tyd van zachtheid is voorby.

Dag lieve! Ik heb veel hoop. Dat vervloekte

copieeren. Ik had zoo'n lust dadelyk aan myn nieuw boek te beginnen. Ik hoop, ik hoop gaauw by elkaer te zyn en dan voor altyd.

Ja, ik moet schryver zyn, ik heb wel honderd boeken in myn hoofd.

XII.

(Brussel: 19 October 1859.)

Myn plan is niet om u lang te schryven want ik heb kramp in de vingers.

Tyding van de Eerlooze. Heerlyk goed. Ieder hoog er mee ingenomen. De directeur komt hier om my te spreken, aanst. zondag. De brief van van Hasselt is allerliefst. Van Lennep heeft het weer gelezen en gezegd dat wanneer het goed gespeeld wordt zal het stellig opgang maken. Hoe vind je dat? En by de troep van de Vries kunnen de rollen goed bezet worden, zegt van Lennep. (ik schryf zoo slecht omdat ik kramp heb.) En Eduard de Vries komt naar Brussel.

Maar dat is alles niets! Myn boek zal en moet opgang maken even als een donderslag. Ik zeg niet dat ieder myn boek mooi zal vinden, oneen! maar de opgaven zyn anders dan te zeggen: ‘geen scherpte, want daarvan houden de menschen niet!’ 't Is my om 't even of ze van my en myn boek houden. Ze hebben nooit zoo'n boek gele-

zen en zullen zeggen: ‘Hè!’ met 'n open mond, en zelfs degenen die my verscheuren willen moeten het koopen.

Scherpte? Gloeyend, vlymend scherp... er is nooit iets zoo scherp geschreven.

Maar ik hoop dat men my groeten zal met eerbied (en u ook, lieve engel) als men zeggen zal dat is MULTATULI of Max Havelaar, of de man die geen winterjas en geen horologie heeft... dat ben ik. Als myn boek gedrukt is ben ik niet meer beschaamd over myne armoede, en dat is veel gewonnen.

My scherpte te verbieden zoude zyn alsof men iemand die streed (en hier is stryd voor vrouw en kind!) verbood den vyand zeer te doen. Maar lieve, scherpte bevalt niet aan A, als men scherp is tegen A, maar A hoort gaarne scherpte tegen B of C of D. Myn boek zal het evenement zyn van den dag. Dat verzeker ik u. Is dat niet veel gezegd? En dat zoo vooruit te bepalen. Ik heb talent, ik heb het heel goed gezien. Al kan niemand leven van letterkunde in Holland, my zullen ze koopen en lezen, even goed als ieder luisterde als ik een toast gaf. Daar heb je 't! Myn boek gelykt op myn toasten. Humor gevoel scherpte alles dooreen, men weet niet of men schreyen of lagchen moet. En het begin is zóó

flaauw, zóó droomerig dat men op eenmaal schrikt als de schryver uit den hoek komt. Maar dat begin is niet onnoodig, dat moet zóó, 't is één geheel.

Het is zoo gek, ik weet niets er van dat ik het gemaakt heb en by 't overschryven is het eene surprise.

Beste engel, je verlangt er naar. Ik schryf zoo gaauw ik kan en ben byna blind. Ik zie met den besten wil geen kans om voor den laatsten van deze maand klaar te komen met copieeren. Met het copieeren voor den druk kan ik my niet reppen, want elke letter moet duidelyk wezen. Het is dan ook vry netjes. Ik heb 70 bladzyden fyn schrift af, er komen nog circa 170 by; ik kan niet meer dan 14 of 16 op een dag schryven, dan ben ik byna blind, en heb kramp in de vingers. Reken dus dat ik myn boek verzend met V. Gend op I. November.

Neen, ik heb geen vuur, dat is lastig genoeg. In godsnaam, ik klaag over niets, alleen als myn boek ons niet redt zou ik klagen. Men vraagt my om geld, ik zeg maar: ja, ja... later! Ik dwing my om kalm te zyn tot dat boek af is. Ik zal later schryven over drukken, het doet my pleizier dat Jan daaraan helpen wil.

A propos, de nacht, toen ik je die geloofsbely-

denis zond, kon ik niet slapen. Toen ben ik opgestaan en heb eene geloofsbelydenis geschreven. Ik had je die nu willen zenden, maar toen kwam ik op het idee om die met den naam MULTATULI in den ‘Dageraad’ te zetten. Dat heb ik gedaan. Het is geen twintig regels lang. Kyk eens uit, en schryf my of zy er ook iets by geschreven hebben. Het is zeer origineel. Kyk goed uit, het is heel kort: eene vertelling van Lystermannetje, gek, niet waar?

O lieve engel, myn boek is ook eene nalatenschap voor onze kinderen. Edu en Nonnie zullen zeggen: dàt waren onze ouders! Is dat niet mooi? Ik hoop dat wy ze geld zullen nalaten, maar zonder dat zal myn boek iets voor hun zyn.

Ik ben dol benieuwd, niet wat gy, maar wat Jan er van zeggen zal. Een ding is zeker hy zal weer spreken van talent, dan kun je toch zeggen dat het jammer zou zyn een talent te laten bevriezen door de winterkou. 't Is haast november.

Ik wilde graag dat myn boek voor myne rekening gedrukt werd. Als Jan de uitgaven voor drukken etc. wil voorschieten of daarvoor borg zyn. Maar als hy niet wil denk ik dat ik toch een borg vind door het R+, vooral daar zy zoo ingenomen zyn met myn stuk, van Hasselt schryft: ‘hoog, hoog ingenomen’ en dat zegt hy van de

Vries, de directeur, die het anders zou moeten declineeren om het goedkoop te hebben. Je weet ik heb gezegd voor niets, en toch schryft v.H. ‘gy kunt de voorwaarden aan my overlaten, of wel, spreek er ruiterlyk over met de Vries zelf.’ Ze schynen het dus niet voor niets te willen. Maar dat is myn zoeken niet, ik wil alleen den naam MULTATULI stichten, en ik moet in drie maanden de held van den dag wezen. Als ik in drie maanden niet beroemd ben, schryf ik niet meer. Het moet in eens of niet.

Maar ik vind myn tooneelstuk heel kinderachtig. Ik zal later betere stukken schryven.

Ik ben u heel dankbaar voor wat je van Edu en Nonnie schryft. Och, ik verlang zoo. Maar ik heb goeden moed, als ik nog maar een maand kan rekken. Je hebt gefrankeerd lieve, en dat is goed, ik heb geen centime. Aan Deprez ben ik reeds schuldig, en hy, een goed mensch, schynt zelf zorgen te hebben. Ik heb veel uitgaven gehad. Papier, reparatie van klokje, dat nu goed is, een lamp, en dan ging ik altyd naar het koffyhuis om kranten te lezen, dat is noodig, maar dat kan ik nu niet meer.

Ofschoon men hier op geld aandringt kan ik niet klagen, het is de man alleen die een oude geldwolf is. De vrouw en de dochter zouden my

geloof ik wel een jaar houden. Ieder is eigenlyk goed voor my, zelfs hartelyk. Och, ik denk zooveel aan die arme Eugenie. Als het ons eens goed gaat moet ik haar opzoeken, coute que coute.

Je bent myne Tine, je zult zien in myn boek of je myn Tine bent. Daarom alleen had ik het moeten schryven. Eigenlyk doe ik verkeerd je zooveel over dat ding te spreken, want daar het begin zoo flaauw is zal je zeggen: is dàt het nu? Maar het moet zoo wezen, geloof me, net als myn toasten die gingen ook in eens over van flaauwheid in scherpte en gevoel. Er komt eene beschouwing in voor over Walter Scott, die wist het, hoe men doen moet om effect te maken, en om het boek als men het uit heeft, uit de hand te doen leggen met indruk. O, ik moet absoluut schryven! Het is zoo schoon, vooral als men naderhand voelt dat het publiek u met open mond aanhoort. Als er weer iets van dien MULTATULI komt zal men het lezen of men wil of niet, want myn schryven is eene geheel nieuwe genre die op niets lykt. Ik zeg zelf op het slot: myn boek is slecht geschreven, geen methode, geen talent... goed, goed, maar je zult het lezen! Is dat niet brutaal?

Hoewel ik nu myn Eerlooze flaauw vind, ben ik toch lekker dat ze er hoog mee loopen. Van

Lennep had aan van Hasselt gezegd, dat hy het vergeten had, maar dat hy by het herlezen geen woord terug nam van zyne gunstige recensie van vroeger. Het had juist de vereischten om opgang te maken, etc.

Een uur later. Goed berigt. Ik heb den man van 't logement gesproken. Heel heel wel. Goddank, ik zal nog wat kunnen rekken. Ik heb aan v.H. geschreven. Alle R + moeten myn boek koopen. Moed, moed, moed, beste engel! Myn boek moet opgang maken. Neen, je hebt groot gelyk om niets aan Jan te zeggen. Laat hem het voorlezen zonder te weten wat het is. Dan overvalt het hem als een dief in den nacht. Ik reken op den laatsten af, dus 1° Nov. verzenden. Alles zal goed gaan. 't Is waarlyk grappig, geen duit op zak en zoo moedig.

XIII.

Donderdag avond
(Brussel 28 Okt. 1859).

Het is of alle duivels tegen ons losgelaten zyn. Dat er nu juist een brief uit Cassel moet komen!

> [Ik maak uit den samenhang op dat de logementhouder te Cassel, by wien MULTATULI vry aanzienlyke sommen was schuldig gebleven zich aan zyn broeder gewend had om op afbetaling aan te dringen. Jaren

en jaren daarna, ja tot het eind van zyn leven, heeft het MULTATULI leed gedaan die schuld, en vooral ook de vriendschapsschulden niet te kunnen afdoen, die hy in 1858 in die stad had achtergelaten.]

O god, dat drukt my zoo! Ik heb deze dagen zoo yverig gewerkt, en ik ben byna blind van 't schryven, om toch gaauw u dat boek te kunnen zenden, en nu werpt die brief van Cassel weer alles in de war, want in die stemming zal Jan my niet helpen om het gedrukt te krygen. Eerst eergister heb ik een bak koolen weten te krygen, ik kon niet meer schryven van de kou. Maar in dit logementje is het de gewoonte niet om brandstof te leveren. Myn bak is nu leeg en ik weet niet of ik morgen weer zal kunnen krygen. God, god, dat is tobben!

Ik schryf zoo hard als ik kan, en hoop (zooals ik gezegd heb) klaar te komen op maandag avond met overschryven. Maar ik moet het naauwkeurig en meer dan eens overzien en verbeteren voor den druk, dus kan ik het den volgenden dag niet verzenden.

De Vries heeft my zondag laten telegrafeeren dat hy onmogelyk komen kon. Nu zal hy aanst. zondag komen. Dus beste, daarvan kan ik u nog niets zeggen. Ik zou het u dadelyk geschreven hebben, maar ik durfde niet om de port, en ik

zelf heb geen cent. (men is altyd vriendelyk en beleefd voor my dàt moet ik zeggen, maar het wordt gaauw twee maanden!)

Ik ben in tien dagen niet op straat geweest. Ik schryf zoo gaauw ik kan, maar met de kou kom ik niet voort, en ook men kan zich niet reppen, met iets dat gedrukt moet worden. Ik heb myn boek geschreven in minder tyd, dan ik voor het overschryven noodig heb. Ik ben ook zeer moe. Ik kom maandag klaar, maar, zooals ik zei, dan moet ik nalezen meer dan eens. Als de nood niet zoo drong, liet ik het een maand liggen, om daarna het natezien, maar dat kan nu niet, wat jammer is, want ik heb oogenblikken dat ik zoo stomp ben dat ik zeker weet dat my fouten zullen ontsnappen. In godsnaam!

Maar, als ik klaar ben wat dàn te doen?

Dat van Cassel doet my vreesselyk aan. Dat gy zelf zegt beter te vinden het manuscript niet aan Jan te zenden, vloeit zeker voort uit die stemming over Cassel....

Ik moet absoluut nog eenige bladzyden schryven van avond. Ik ben aan 182. Het zal worden 230 of 240. Dat copieeren is verschrikkelyk. Ik schryf liever tien werken, dan dat ik er één copieer. En als ik nu morgen geen koolen heb, weet ik niet hoe het gaan zal. Dan zal ik het

reeds geschrevene nazien en verbeteren, tot er wat warmte komt om voort te schryven. Er is ook een ruit stuk in myn kamer, en dat waait en togt, en ik wil er niet van spreken. Ik zou ze wel eens willen zien, al die zouwers. Er hoort wat toe om in zoo'n stemming iets te schryven of te dichten, en alle ellende die ons aangrypt weg te dringen uit de gedachten.

Schryf my toch niet zoo haastig, Tine! Laat my weten wat er omgaat. Wat weet Jan van myn boek? Zou hy het laten drukken, ook als het hem niet bevalt, wat ik niet geloof omdat ik niet voor hem schryf, noch voor de theecontractanten, noch voor de residenten, noch voor Duymaer van Twist... maar voor my en u, voor ons, die beestachtig mishandeld zyn.

Eigenlyk wilde ik graag het manuscript aan den koning aanbieden, om te zien of het hem de moeite waard is de uitgave te voorkomen. Maar daartoe is een tweede (meer gesoigneerd) afschrift noodig en ik heb noch papier, noch tyd daarvoor, want dat vordert minstens een maand werk, en zoolang zal ik het hier niet kunnen uithouden. Er hoort wat toe om den moed niet te verliezen. Gister heb ik 10 centimes moeten leenen van den jongen voor een klein fleschje inkt! Jan zou zeker zonder inkt geschreven hebben. Als ik nu

die 10 centimes niet terug kan geven ben ik weer een dief! Men moest liever de kracht bewonderen om te kunnen schryven met zulke geleende inkt.

Dat vervloekte Cassel!

A propos! Zend my het versje van: Mein kind da schlägt die neunte Stunde, hör! van de hand van een van die meisjes, ik heb dat noodig in myn boek. Ik wilde zoo gaarne met u spreken om u een en ander uitteleggen van myn boek. Veel van wat u vreemd schynen zal, heeft een doel. Je moet by het lezen denken dat het publiek niet weet (zooals gy) waar ik heen wil. Wat u dus te lang voorkomt als inleiding, schynt het publiek niet zoo, omdat zy meenen dat het de hoofdzaak is, en myne eigenlyke hoofdzaak komt eerst heel op het laatst, als ze voortlezen moeten. Je begrypt als ik had uitgegeven: Klagt tegen het Indisch bestuur, of zoo iets, dan had niemand my gelezen. Ik laat ze nu lang in het idee dat ze eene half grappige half ernstige vertelling lezen, en eerst als ik den lezer aan het lyntje heb, kom ik uit den hoek met de hoofdzaak. Wie ruim half weg is weet nog niet dat het eene officiëele zaak is die ik hun ingeef als een drankje. En in die vereeniging geloof ik zeer goed geslaagd te zyn. Als ik begonnen was: ik heb de eer, zou ieder zeggen: dat gaat my niet aan. Maar ik begin als

een gekke roman, los en luchtig en zeer langzaam haal ik het lyntje in, zóó dat het slot eigenlyk donder en bliksem is.

Vrydag morgen. Ze zullen my weer een bak koolen geven, dan kan ik voortschryven. Maar lieve, myn boek moet ingebonden worden vóór de verzending, en daarvoor heb ik weer geen geld, ook neemt dat weer een paar dagen. Word dus niet verdrietig als ge het niet zoo gaauw krygt als ik wenschte. Ja zelfs, als ge het liever niet aan Jan geeft te lezen, zou ik het in 't geheel niet aan u kunnen zenden. Ik geloof echter toch dat hy het lezen moet. Want ofschoon er veel in is wat hem niet bevallen zal, komt er toch ook veel in wat ik juist wil dat hy leest. Ik heb u nog iets daarover te zeggen (ik moet zoo knoeyerig klein schryven om dubbel port te ontwyken). Het is namelyk dit. Let hier goed op: Ik ben een deugniet, een propre à rien, een dief enz. enz. Op al die dingen antwoord ik in myn boek. Maar om een beschuldiging te beantwoorden moet men dikwyls goed van zich zelven spreken, byv. A is beschuldigd van diefstal. Nu bewyst hy dat hy een zeer eerlyke daad gedaan heeft. Dan zegt men: gy zyt zeer ingenomen met uzelf. Dat is wel de vraag niet, maar men zegt het toch. Ik beweer dat ik in myn boek niets zeg dan de

waarheid, maar toch zal men dat weer gebruiken als een pretext om my toch ongelyk te geven. Ik wapen my daartegen door een motto waarin iemand die van moord beschuldigd is zich verdedigt door te bewyzen dat hy een braaf mensch is. Dan wordt hy vrygesproken van de moord, maar de rechter zegt: toch moet je hangen omdat gy zoo ingenomen zyt met uzelf; het past u niet uzelf braaf te noemen. Dat motto zou op zichzelf al een voldoend antwoord geven, maar nu ben ik op het volgend idee gekomen vis à vis Jan. Namelyk gy zoudt hem kunnen zeggen dat gy my myn boek in de pen hebt gegeven. Gy kunt zeggen, nu reeds: Jan ìk weet dat alles wat men Eduard verwyt laster is; maar omdat ik zoo arm ben, ben ik de zwakste. Het eenige wat wy nog bezitten zou zyne bekwaamheid zyn. Dáárom heb ik hem gezegd dat het zyn plicht is eens vooral op al dien laster te antwoorden. Als gy nu kwalyk neemt, dat hy zichzelf verheft, moet ik u vragen of hy niet het regt heeft van zichzelven het goede te zeggen dat waar is, als zooveel anderen zich het recht geven het kwade te zeggen dat niet waar is? Vooral daar die onwaarheden hem en my en onze kinderen het brood uit den mond nemen, en de door hem in zyn eigen voordeel gezegde waarheden leiden moeten om ons dat

brood weer te geven? Ik heb aan Eduard gezegd dat het zyn pligt was zonder valsche modestie zich te doen kennen zooals hy is, om te antwoorden op al de praatjes van menschen die hem voorstellen zooals hy niet is.'

Ik geef u dit in overweging. En dit te meer omdat ik werkelyk geloof dat ik in myn boek de waarheid zeg. Er komen gesprekken in voor, waaraan je my herkennen zoudt, al wist je niet dat het van my was.

Zeg lieve, je sprak van warme kleeren van Henriette. Och, als gy er voor u en de kinderen eenigszins buiten kunt, neem dan niets aan. Ik wilde later zoo graag kunnen zeggen, dat wy van hen niets geen hulp hebben ontvangen. Voor eene waarde van *f* 20 of *f* 30 aan kleeren zouden zy zich nog pretentien maken. Kun je er niet buiten? Kan Jan het aanzien dat gy het aan moet nemen, nadat hy zelf de brieven van van Heeckeren infaam noemt?

Vraag toch eens aan Jan hoe hy denkt dat ik leef? Maar je schryft my zoo weinig. Neem toch wat tyd voor uwe brieven. Ik heb hier niets, ik spreek niemand, ga niet uit en kan niet eens het handelsblad lezen dat ik toch zoo gaarne wilde, en noodig had om te zien wat er voorvalt in de kamers. Uwe brieven hebben altyd het voorkomen

van byzaak. Myn god, beschouw toch uw schryven aan my als hoofdzaak, en doe het andere als er tyd over is. Laat ik toch in uwe brieven zien dat je de myne leest, en antwoord toch van tyd tot tyd op iets wat ik u zeg of vraag. Er verloopen toch acht of tien dagen tusschen twee brieven. 's Avonds na achten één uur, is toch zooveel niet, dat geeft acht of tien uren, en uwe brieven zyn van een kwartier. Wat doe je toch 's avonds na achten? Ik schryf aan u met krampige vingers, en ik zou nog meer schryven als ik niet zoo bang was voor dubbel port. Weet Jan dat ik geen cent heb, of weten ze dat niet? Als ik 's avonds beneden ben om vuur of licht te sparen, of omdat ik blind ben van 't schryven, en er komt een muzykant in de publieke kamer, dan moet ik weggaan om niet myn vyf centimes te weigeren, die ik niet heb! Of weten zy dat niet? Maar je schryft my niets. Wat doe je toch?

Ik had u dat al lang willen zeggen, maar ik ben er van teruggehouden omdat als zoo iets geforceerd gaat, heeft het toch geen waarde, doch ik heb er al lang veel verdriet over. Als je geen geld hebt voor dubbel port moet je klein schryven, zooals ik. Of heb je my niets te zeggen? Ik weet wel dat schryven onvolkomen is, maar als men

dan daarby altyd zoo'n haast heeft wordt het nog onvolkomener.

In uw brief van gister zeg je byv.: ‘Zou het niet beter zyn uw boek niet aan Jan te sturen?’ En daarmee uit. Maar voel je dan niet dat my zoo iets in tweestryd brengt? Als ik het nu eens gereed had gehad, wat moest ik dan doen? Hoe moet ik het dan gedrukt krygen? Was het niet de moeite waard geweest voor je zoo'n twyfel opwierp, aan Jan te vragen of hy het niet wil laten drukken, naar zyn zin of niet? Als dat wacht op het getal exemplaren dat ik hebben wil, is dat een flaauwe uitvlugt. Ik wil zooveel exemplaren als hy wil laten drukken 200 of 400 of 600. Als my een bedelaar vraagt om geld, is het dan een antwoord: ‘man, ik kan je niets geven voor ik weet hoeveel je precies noodig hebt. Begryp je niet, dat ik er belang by heb te weten of hy my helpen wil aan het drukken, ja of neen. Als het nu klaar had gelegen, wat moest ik dan doen? Zie je, dat komt alles omdat je het schryven aan my beschouwt als byzaak. Zend my dat versje en laat my weten of ik myn boek al dan niet aan Jan moet zenden.

Ik heb veel verdriet, en je hadt my wat kunnen sparen door meer te schryven. Ik moet nu weer aan 't copieeren. Kus Edu en Nonnie.

XIV.

Zaturdag avond 29 October.

Lieve beste. Ik ben zoo bedroefd dat ik u gister zulk een verdrietigen brief heb geschreven en u zoo beknord heb, daarom schryf ik weer van avond. Ik had het gister al willen doen, maar ik had geen geld om te frankeeren en daarom durfde ik niet zoo spoedig op elkander te schryven. Ik heb nu geld gevraagd, en men heeft my tien franken gegeven. Het doet my zoo innig leed dat die brief van gister verzonden is. Het zal u zooveel verdriet doen. Ik dacht er ook aan dat gy misschien dikwyls niet schryven kondet om pyn in den rug, en dan doet het my leed dat ik u daarover beknord heb. Trek het u toch maar niet aan.

Ik was en ben nog zeer verdrietig over Cassel, en daarby bekommerd over het drukloon van myn boek. Ik ben altyd overtuigd dat àls ik het gedrukt kreeg, dat het opgang maken moet. Ja ik geloof dat men (al is men tegen myn geest en myn ideen) zeggen zal dat er schoonheden in voorkomen, en dat het zoo origineel is. Er is eene geschiedenis in van een inlandsche jongen, die my zoo schoon voorkomt dat ik zelf van morgen er tranen by in de oogen had. Want

daar ik zoo snel gewerkt heb was ik het vergeten, en by het overschryven was het my als nieuw. Het zou my zeer verwonderen als men die passages niet overdrukte in tydschriften als iets uitstekends, zoowel van inhoud als beschryving; en myn boek moet opgang maken al was het alleen daarom. Het is zeer eenvoudig. Ja zelfs is er kunst in de eenvoudigheid van dat verhaal, en zoo iets staat tegenover al de scherpte die er in het boek heerscht. Heb je nog Lysterman niet gezien? Op welken datum verschynt de Dageraad? Dat is ook heel eenvoudig. Ik geloof zeker dat ze het plaatsen zullen, het is maar 20, 30 regels lang.

Morgen komt de Vries. Ik ben zoo benieuwd. Als hy wat veranderd wil hebben zal ik het doen. Van Hasselt zeide dat de V. my spreken wilde in het belang van de goede réussite van het stuk, en in het belang van den auteur. Ik zal doen wat hy wil.

A propos vraag eens aan Louize of zy weet wat kemoekoe's zyn. Ik heb noodig dat te weten.

Maar beste lieve, ik zal nog verscheidene dagen noodig hebben voor ik myn boek zenden kan, want ik wil het naauwkeurig nazien. Eigenlyk behoorde ik tyd te hebben om het een maand te laten liggen, en het dàn te corrigeeren, maar dat kan nu niet. Als Jan zoo iets begreep zou

hy my zeker in staat stellen om zoolang te leven, maar ik zie geen kans hem dat aan het verstand te brengen. Ik ben op het oogenblik stomp en zou byv. vaader schryven zonder het te zien. Het is wel jammer.

Ik voor my geloof toch dat ik myn boek aan u (en dus aan Jan) zenden moet. Misschien dat het lezen daarvan hem wat opwekt. Ook zou het my werkelyk interessant wezen, als gy my al de indrukken kondet mededeelen die het op hem maakt. Ik zeg al de indrukken, want het is geen boek waarvan men één indruk heeft. Het is zoo verschillend, zoo bont dat de indruk telkens verwisselt. De recensien in de tydschriften zullen lang wezen, want niemand kan in weinig woorden een oordeel zeggen over zooveel verschillende bestanddeelen, en tòch is het één geheel. Als het gedrukt wordt en niet aan den koning gezonden, is het mogelyk dat ik het eerst aan van Hasselt zend (na u meen ik) om het aan van Lennep te toonen. Van Hasselt weet dat ik het schryf, hy zegt dat hy de verschyning met belangstelling te gemoet ziet.

Ik geloof dat myn boek ons redden zal. De vraag is maar hoe ik het zoolang uithoud, want dat drukken etc. duurt lang.

Ik denk dat ik myn manuscript zelf zal innaaien, maar ik moet nog wat noten er by schryven. Ik

zal het u dan zenden zoo gaauw ik kan. Ik schryf u nu alleen omdat gy niet al te verdrietig zoudt zyn over myn geknor van gister. Ik was zoo bitter verdrietig. In myn boek knor ik ook op je, maar er staat by dat je er niets om geeft, want dat je wel weet hoe ik het meen.

Dag beste Tine, kus de kleine pierewieten. Och, ik verlang zoo.

Ik ga van avond eens de deur uit na negen uur. Tot zoolang schryf ik. Ik ben in vele dagen niet op straat geweest, maar nu ik zooveel geld heb, ga ik voor een halve franc in een café chantant, waar zeer mooi gezongen wordt, dag beste Tine.

Vergeet niet dat duitsche versje, en ook niet wat kamoekoe's of kemoekoe's zyn?

XV.

Woensdag avond.
(Brussel 2 Nov. 1859).

Lieve hart! Ik kryg daar uw brief met het muntbillet. Ik kan niet goed schryven omdat ik myn oogen bedorven heb. Morgen hoop ik myn boek aftekrygen. Ik kan niet meer zien om de noten te schryven. De dokter zegt ik mag in eenige weken niet lezen, dat is zoo gek, ik zie niet hoe ik schryf.

Ja zeker is die geloofsbelydenis van my, je zult zien, Lysterman. Dat is een goed teeken, vooral omdat ik nu begin te gelooven dat van Hasselt in de dageraad is. O 't is zoo gek, ik kan maar een regel schryven, dan moet ik myne oogen met koud water wasschen. Hartelyk dank voor alles.

De Vries is er geweest, allerliefst. Hoog ingenomen met het stuk, rekommandeert zich voor meer. Ik heb hem myne positie gezegd, en toen zeide hy dat dat wel ongelukkig was. Want, zeide hy, men kan iemand die op zyn drieentwintigste jaar dat stuk schreef toch geen baantje aanbieden. Maar alles zal goed gaan. Hy heeft my verzocht de rol van Peters wat te bekorten, omdat Peters te zwak is voor die groote rol, maar zei hy, als het gedrukt wordt moet gy het zoo laten blyven.

Luister nu. Ik was aan 't schryven, en las hem toevallig 20 regels uit myn boek voor. Toen zeide hy, dat ik dat in myn belang en in het belang der zaak niet mogt laten drukken voor de koning het gelezen had. Dit kwam uit hemzelf. Hy zeide dat de koning een flinke man was. Hy wil met van Hasselt overleggen en daarvan wacht ik antwoord of misschien v.H. als nederlandsch onderdaan zich verpligt rekent zulk een incendiair stuk eerst aan den koning te wyzen, of die misschien

de uitgave voorkomen wil in het belang der zaken, want myn boek zou brand stichten.

Maar ik zal het dadelyk laten inbinden en u zenden, zonder de noten, want ik kan niet meer schryven, ik heb myne oogen totaal bedorven. Ik hoop dat ze door rust zullen beter worden. Als ik meer schryf moet ik voor dat copieeren iemand hebben, want dat doodt de geest. Ik ben nu moe, en niet toen ik myn boek af had, ik meen het klad.

Lieve hart, ik moet uitscheiden, ik ben zoo moe, myn oogen.... 't is heel gek, ik heb nooit zoo iets gehad. Misschien schryf ik morgen meer, vooral daar ik nu frankeeren kan.

Zeg me toch goed wat ze zeggen van die gekke geloofsbelydenis, ik vind het heel aardig dat ze in de Dageraad dat dadelyk hebben opgenomen.

Morgen gaat myn stuk naar de Vries. Je weet niet hoe hy er mee ingenomen is. Hy zei ronduit dat de menschen die het gelezen hadden er mee weg liepen, en Mevrouw Engelman, die zal Mevrouw van Wachler spelen, had gezegd: die dat geschreven heeft moet veel ondervonden hebben! NB. in 1843 en 44.

Nu myn boek is heel wat anders. Ik zal het je zenden al moet het eerst naar den koning. De Vries heeft my aangeboden het in dat geval

met een groote letter te laten overschryven.

Misschien dat ik dan het heele erge slot supprimeer, want dat is dreiging en heel kras. De Vries was er van beduveld. Uit beleefdheid laat ik dat weg als het aan den koning gaat. Maar als hy niet doet wat ik wil, dan komt het wel in den druk.

Ja, die uitlegging van de baboe is juist, het is zoo: staartpeper. Ik vind dat woord in een maleisch stuk en ik was het vergeten. Maar nu weet ik het, ze heeft gelyk. Het versje is goed, dat is het. Dag kleine Non en Edu.

Men had my toch kolen gebracht. De menschen zyn goed voor my... dat moet ik zeggen.

XVI.

Zaturdag morgen,
(zonder postmerk. Naar berekening 5 Nov.)

Lieve hart! myn boek wordt ingebonden. Over een paar uur kan het droog wezen, en gaat nog heden weg met van Gend. Myne oogen hebben rust noodig, dat is alles.

Ik verzoek u aan Jan te zeggen dat ik het nog corrigeeren moet voor schryffouten enz. Ook moet ik de noten nog maken voor maleische uitdrukkingen die het publiek niet verstaat, dag hart!

Zoodra ik weer schryven kan, zal ik u schryven wat er met het ding moet gedaan worden. Ik gis

van Hasselt. Entre nous, ik wilde dat men het drukken vóórkwam. Zeg my goed uwe impressien, en ook die van de anderen, goed en kwaad. Ik reken op veel afkeuring, maar dat doet my niets.

XVII.

Vrydag avond.
(zonder postmerk. Naar berekening 11 Nov.)

Lieve beste hart. Gister avond en heden avond uwe lieve brieven ontvangen, die my zoo ruim beloonen. Och, ik kan u niet zeggen hoe uwe brieven my goed gedaan hebben, temeer omdat ik weer in een stemming was dat ik myn boek lam vond. Dat heb ik dikwyls gehad. Een ding heb ik altyd goed gevonden, dat is Saïdjah. Nu moet je weten dat het zaturdag avond al van hier gegaan is, en ik begryp dus niet dat men het eerst woensdag morgen bezorgd heeft. Ik ben innig gelukkig dat gy bly zyt met het boek, want het is zoo mal dat men zyn eigen werk niet kan beoordeelen. Ik vooral niet, want myn indruk verandert telkens. Ik zoude zoo gaarne u over myn boek spreken om u een en ander uitteleggen, wat my te langdradig is op schrift. Ik ben u zoo dankbaar voor uwe ingenomenheid, doch beste lieve, ik had niet durven hopen dat Jan er goed over oordeelen zou. Ik had op byna complete afkeuring gerekend.

Neen, neen, waarachtig niet, ik heb u niet in de hoogte gestoken. Integendeel, je staat veel te veel op den achtergrond. Ik heb my dat al verweten, doch ik werd daartoe geleid omdat Max hoofdpersoon blyven moet (om het doel van 't boek) en voorts dat ik goed van myzelf spreek heb ik u vroeger al uitgelegd. Zie daarover het motto van Lothario. Ik ben zeker dat je gelagchen hebt om dat inzouten. Maar ik zeg daar toch in de gaauwigheid wat ik te antwoorden heb op de beschuldiging van verwaandheid en ingenomenheid met myzelf. Ja, ik begryp dat je lacht om dien Droogstoppel, dat is een type. Hy dient tot repoussoir (zoek dat woord op in een dictionnaire des arts). Er is veel in waarover ik je spreken wilde. Die zachtheid in de geschiedenis van Saïdjah doet myne scherpte uitkomen, en de scherpte weer omgekeerd de zachtheid. Ik geloof nu toch ook dat het boek goed geschreven is.

Het was myn plan Jan te verzoeken naar van Hasselt en van Lennep te gaan, of naar den eersten alleen, dan krygt van Lennep het ook. (Mr. W.J.C. van Hasselt, Keizersgracht by den amstel.) Ik schryf heden of morgen aan van Hasselt, hy zal dus op het bezoek voorbereid wezen. Zyn toon is allerliefst.

Maar nu het delicate punt. Als men komt met

een boek met de vraag ‘wil je dat afkoopen?’ dat is chantage, afzettery. Dat is dus de bedoeling niet. Ik heb myn boek geschreven met een dubbel doel: namelyk verbetering van den boel in Indie, en herstel van myne positie. De zaak is dus niet dat ik zeg: geef my zooveel of zooveel, dan zwyg ik, want ik meen wat ik op het slot zeg. Ik zal stryden voor die arme verdrukten, ik heb my dat nu voor myne roeping gekozen. De vromen zouden zeggen dat de Heer my daartoe dringt, daar hy my alle andere uitwegen afsloot.

Doch dat dubbele doel kan bereikt worden door zamengaande maatregelen, namelyk eene hoogsteervolle benoeming van my met eene gepubliceerde considerans dat Z.M. myne wyze van handelen approuveert, en die van het toenmalig bestuur desavoueert. Dat is eene zedelyke triomf van 't principe, en eene materieele zegepraal voor my, die ik, god weet het, noodig heb.

Van Hasselt is lid van de kamer (van Lennep ook).

> [Dit is onjuist. In 1859 behoorde het lidmaatschap der kamer van beide heeren reeds tot het verledene. In de hoop dat er in de nalatenschap van den heer Mr. W.J.C. van Hasselt iets mocht zyn overgebleven van zijn briefwisseling met MULTATULI, heb ik my moeite gegeven dien heer of zyn erven natesporen maar te vergeefs. Intusschen bleek my dat hy in 1848

buitengewoon en van 1849-1852 gewoon lid van de tweede Kamer was en wel eerst voor het kiesdistrict Edam, daarna voor dat van Hoorn.]

Willen zy met Jan zamenzweren om my dien dubbelen triomf te bezorgen, goed. Doch er moet goed vermeden worden er op te doelen alsof ik voor my alleen winst vraag. Want behalve dat dit onedel wezen zou, komt hier nog by dat ik meer winst behaal door myn boek te laten drukken. Jan kan aan van Hasselt zeggen (niet als bedreiging maar als eenvoudige waarheid) dat ik myn boek in 't fransch, duitsch en engelsch vertalen zal. Als myn oogen het toelieten was ik al begonnen. (Ze zyn wel, doch nog niet geheel; eigenlyk moest ik 14 dagen niets doen en veel in den wind loopen.)

Toen de Vries by my was, en ik hem het slot voorlas schrikte hy en zeide uit zich zelf dat hy met van Hasselt er over spreken zou, want hy zeide den koning te kennen en dat die zeker zeggen zou (letterlyk) ‘ik wouw dat de kerel by my gekomen was!’

Hoe het zy, ik vind goed dat Jan naar van Hasselt gaat. Doch dit staat vast, als van Hasselt of van Lennep niet willen of kunnen bewerken dat aan myn dubbel verlangen koninklyk wordt voldaan, dan zal het gedrukt worden, en als ik

daartoe geen geld heb dan zal ik het afschryven en rondzenden in manuscript. Doch in Frankryk zal ik de vertaling wel gedrukt kunnen krygen, en in Duitschland ook.

Hoe bitter ons lot is - ik zie met angst de volgende weken te gemoet! - ik ben moe van lyden, en vecht dan liever. Myne fout is dat ik tot nog toe te goedig ben geweest.

Maar beste hart, toen je woensdag schreef, kon je toch nog het heele boek niet gelezen hebben? Vertel me eens hoe dat gegaan is? Heb jy het eerst gelezen? En toen Jan? Och, ik houd zooveel van dien Saïdjah, ik vind zyn eerste liedje zoo mooi, en dat wachten onder dien boom.

Hoe vindje dat vergelyken van den geest by een tandestoker waarop men knabbelt?

Ja, zeker, het boek is personeel. Maar hebben de personen die ik aantast u en my en onze kinderen gespaard? Moet ik niet kogels laden op myn geweer en goed mikken als het te doen is om vrouw en kinderen te redden van de ellende waarin zy verzonken zyn door de schuld van de personen die ik aantast? Het is myn aard niet kwaadaardig te zyn, doch men moet zich verwonderen dat ik na al ons lyden zoolang gezwegen heb.

Bovendien ik heb de stukken die bewyzen kunnen wat ik zeg.

Nu ik er over nadenk vind ik zelf het boek aardig, om de manier waarop ik iets droogs en onbelangryks (myn stryd met het gouvernement) tot iets gemaakt heb dat ook voor uitspanningslektuur dienen kan. 't Is een drankje dat het publiek inkrygt zonder het te weten. Als ik had geschreven eene aanklagt of eene verdediging, of eene memorie, had de minister het in een hoek kunnen gooyen. Nu zal het volk hem rekenschap vragen, en hy moet er wel notitie van nemen.

Ja zeker zyn er schryffouten in, want myne oogen waren zoo gek dat ik dikwyls alle drie vier woorden moest opstaan. Het is heel goed dat Jan die verbetert.

Daar komt my iets in den zin. In myn benepen positie, is elke dag winst veel. Verzoek Jan het boek (als hy dat wil doen, franko) aan van Hasselt te zenden. Ik schryf heden dat hy het ontvangen zal. Als Jan dan in Amsterdam komt, heeft van Hasselt het ingezien, en er kunnen dan beter spykers met koppen worden geslagen, dan als hy het eerst van Jan zelf ontvangt, want dan is het antwoord natuurlyk: ‘ik zal het lezen en dan eens zien.’ Dus kind, als jelui het uit hebt, doe dat dan, als ten minste het frankeeren niet te hoog is.

Elke dag winst is er een, want ik weet niet hoe

ik het weldra maken moet, en het kon zyn dat de impressie zoodanig was dat men my ten minste in het leven hield.

A propos een opmerking, die gy misschien (als het noodig is) eens te pas kunt brengen. Ik ben een doorbrenger enz. enz. Een doorbrenger moet verward van hoofd zyn, dat kan niet missen, en myn boek bewyst het tegendeel, want dat is een logisch geheel.

Een doorbrenger kan dichter zyn, schilder, artiste om in vlagen van rust een goed vers te maken of een paar goede penseelstreeken, maar voor zulk een boek is eene soort van gezette arbeid noodig, waartoe een doorbrenger niet in staat is; want nog eens, die is verward van hoofd, en kan slechts een vlaag hebben van oogenblikkelyke geestverheffing. Werk die opmerking zelve wat uit in uwe gedachten.

Dag beste kind. Kus de jongens. Och, als we eens by elkaer konden komen! 't Is wel hard.

Ik heb aan van Hasselt geschreven dat gy het boek zoudt zenden en dat Jan komen zou.

XVIII.

Woensdag morgen.
(Brussel 14 Nov. 1859).

Lieve Tine! Zooals ik u reeds geschreven heb,

heb ik uwe beide briefjes van woensdag en donderdag ontvangen. Gister en eergister echter was er niets. Ik had zoo gehoopt iets te hooren wat my de existentie mogelyk maken zou. Van den morgen heeft men my nu geld gevraagd. Ik kan het de menschen niet kwalyk nemen. Als ik eene kalme stemming had was ik reeds begonnen aan een tweede werk, maar helaas, hoe gek en hoe dom anderen dit mogen vinden, ik kan niets doen als ik schrik by elk geluid op den trap.

Ik ben zoo dankbaar en gelukkig dat gy met myn boek zyt ingenomen, maar van Jan had ik op geheel iets anders gehoopt, namelyk ingenomenheid met myne zaak. Aanmerkingen op myn werk geef ik dadelyk gewonnen, maar ik wenschte dat men sympathie had met myn toestand, en niet sympathie met het vee dat ik aantast. De opmerking dat myn boek persoonlyk is, is zeer juist, en even diepzinnig wysgeerig als de opmerking dat water nat is. Kassian, die lieve brave menschen die ik zoo persoonlyk aantast!

Maar met my die in ellende leef en van dag tot dag voortwurm, telkens in gevaar dat ik den volgenden zal op straat staan, en dat wel door de schuld van die menschen, met my heeft men geen kassian!

De opmerking dat ik personeel ben is juist.

De aanmerking dat ik te personeel ben, begryp ik niet. Ik kan het slechts verklaren door de zucht tot tegenstelling en het: ‘inhaken van de koord waarmede men van plan is my weer neertehalen van het voetstuk waarop men voor een oogenblik gedwongen is my te plaatsen!’ Het is waar dat ik beestachtig mishandeld ben, dat ik aanspraak zou hebben op sympathie, hulp enz. maar... ik ben personeel! Wel dat is verschrikkelyk. Een man die zyn pligt heeft gedaan met moed, die daardoor met vrouw en kinderen tot den bedelstaf is gebragt, durft niet alleen zich verdedigen, maar hy waagt het nog de personen aantetasten die hem ongelukkig hebben gemaakt, dàt is onvergeeflyk! Het is waar dat ik door de schuld van D.v.T. en dergelyken, gedurig in angst verkeer voor den dag van morgen, dat ik gescheiden ben van vrouw en kind, dat ik rondloop als een bedelaar, het is waar dat zy die my dit aandeden in welvaart en weelde leven (er is tevredenheid op hun gelaat, en geknars tusschen myne tanden) dit alles is wel waar... maar: ik ben personeel!

Ik moet in de krant lezen dat Rochussen in de kamers D.v. Tw. regtschapen noemt - ik ga door voor een vagebond, een afzetter, een dief - dat is wel hard, maar... ik ben personeel!

Ik moet lezen dat Brest van Kempen ridder is geworden, en het valt wel hard op dat zelfde oogenblik te worden aangesproken door myn hospes op eene wyze die my niet zoo vereerend onderscheidt, maar... ik ben personeel! O god wat voor menschen!

Voor de tiendemaal vraag ik u: hoe denkt Jan toch dat ik leef?

Als gy dezen ontvangt voor hy naar Amsterdam vertrokken is, vraag hem dan of hy myne zaak geheel omhelst? Zoo neen, dan verzoek ik hem om niet naar van Hasselt of den koning te gaan. Hy heeft het regt om party te trekken voor wien hy wil, maar hy heeft niet het regt onder voorgeven voor my te spreken, myne tegenstanders in de hand te werken. Als dus Jan van plan is by van Hasselt of den koning een praatje te houden of aantehooren over ‘het verkeerde van zoo persoonlyk te zyn’ verzoek ik hem eenvoudig het boek aan v.H. te zenden. Ik kan zeer goed verschil van opinie verdragen, maar niet dat half aankleven, dat is verraad.

Zeg aan Jan dat ik gister een portemonnaie heb gestolen, een kind doodgetrapt, dat ik van avond naar een hoerhuis ga, en morgen myn vader en moeder ga vermoorden, zeg hem dat ik bovendien, o gruwel! personeel ben, maar dat

dit alles de vraag niet is. De vraag is of ik regt heb in de zaak van Lebak, en of men wel doet my hier over te laten aan de merci van een logementhouder, hetgeen eene stemming te voorschyn brengt die my belet dat regt te verdedigen. Ik had moeten en willen werken deze dagen. Ik had willen laten vragen of Gunst my iets kon bieden voor een werk dat ik schryven zal (zoo kleurloos dat hy 't kan uitgeven.) Ik had dan gaauw wat gemaakt om voor de opbrengst myn logement te betalen of althans gedeeltelyk. Maar nu kan ik niet. 't Is schande!

't Was my veel waard geweest als gy tyd hadt kunnen vinden om my (na uw eerste briefje dat heel lief en welkom was, en waarvan ik de haast begryp) maar na dat briefje, als gy tyd hadt kunnen vinden my omstandig te schryven welke impressie myn boek op Jan gemaakt heeft. Niet alleen als boek en letterkundig produkt (dat ook) maar vooral als pleidooi voor myn zaak.

Als Jan dan meent dat men het niet zal durven drukken was het de moeite waard geweest te weten of men geld zou durven geven voor iets anders van myne hand. In plaats daarvan zendt ge my een vodje waarop staat hoeveel ik voor drukloon betalen moet (ik die geen geld heb) aan een boekverkooper (die volgens Jan het niet zal

durven drukken!) Is dat nu spot? of ironie, of wat meen je er mee?

Ik ben bitter en bitter bedroefd!

Ik heb gezien dat ik zeg in het hoofdstuk volgende op de geschiedenis van Saïdjah: uwe Saïdjah (tweemaal geloof ik) haal die e door, of in den 4^{den} naamval uwen of uw' Saïdjah.

't Zal me benieuwen of ik vandaag een brief van je kryg waaruit ik zien kan dat je eens bent gaan zitten om aan my te schryven. 't Is ellendig! Ik spreek niet van uw eerste briefje, van woensdag, dat was lief en verklaarbaar. Zelfs de haast vond ik mooi. Maar verschoon my verder in godsnaam van uwe haastige briefjes. Ik heb er het myne van gezegd, onlangs. Het deed my later leed dat ik zoo ontevreden was geweest, en nu moet ik toch weer bekennen dat ik verkeerd deed daarover berouw te hebben. Want ik vraag nu uzelve, of het my iets gebaat heeft.

Ik doe afstand van alle halve sympathie en halve briefjes. Van u vorder ik dat gy den tyd neemt my te schryven.

XIX.

Brussel, maandag avond.
(postmerk 15 Nov. 1859.)

Lieve beste Tine! Ik kryg daar uw brief van

Zaturdag en ben vrolyk verrast (wezenlyk) over den indruk van Havelaar, want ik verzeker u dat ik oogenblikken heb gehad van tegenzin. Zelfs den dag na de verzending had ik het land er over, dat is te zeggen als letterkundig produkt. Het is zeer moeielyk eigen werk te beoordeelen; men heeft oogenblikken van ingenomenheid en van tegenzin, beide overspannen. Als ik tyd kon verliezen zou ik altyd iets één of twee maanden laten liggen, om daarna als ik het half vergeten was, het als iets nieuws te lezen. Maar dat kan nu niet. Armoede drong my voor 8, 9 maanden een winterjas die 40 of 50 gulden gekost had voor 6 of 7 gulden te verkoopen. Armoede dwingt my myne entree te maken in de letterkundige wereld met iets wat ikzelf niet kan beoordeelen. Armoede is de duurste ondeugd. Want de kalme scherpe kritiek die ikzelf zou toepassen op het werk van een ander, ligt te ver in tyd van de overspanning van het scheppen, dan dat ik myn eigen werk goed kan ter markt brengen. Dat is nu wel zeer hard, dat kan wel de mislukking ten gevolge hebben van myn nieuwe carrière als schryver, dat kan my wel weer 1000 maal meer kosten dan de ellendige kleinigheid die my in staat zou stellen tot kalm wachten, maar wat zal men doen! Je ziet, ik die scherp ben op taal en styl, ik heb

Saïdjah tweemaal vrouwelyk gemaakt! Dat was nu niets, men zou 't aan een drukfout toeschryven, maar waar zulke blunders voorkomen, is meer. En ik ben te arm om den tyd te nemen dat alles te verbeteren, en dat kan ons veel kosten.

Nog eens ik ben verrast met uw oordeel over myn boek, ik wist niet dat het zoo goed geschreven was. Wel had ik dat idee sommige oogenblikken, maar telkens vond ik me weer flaauw. Gy zegt dat Mary geschreid heeft, geschreid van lachen en van aandoening in 't weemoedige; dus is het goed. Dat houd ik (met Kotzebue) voor een teeken van verdienste, al waren er anders nog zooveel fouten in - en lieve, ik had daarop niet durven hopen. Je weet die tirade van den tandestoker? Daarin staat ‘ik had zelfs gehoopt op een traan’ en vervolgens: men begrypt dat ik hier niet spreek van MYN boek. ‘Welnu dat laatste meende ik wezenlyk. Ik vreesde dat men zeggen zou: als men dáárom schreit kan men wel om alles schreyen’ en ik wilde my wapenen tegen de meening dat ik pretentie maakte op aandoenlykheid. Die tirade over de verwachte ‘opspringery’ en ‘omhelzing’ doelde meer op myne eigene impressies dan op myne wyze van schryven. Ik had in werkelykheid dat niet verwacht. Ik bouw

nu wel op Jan in dat oordeel, omdat hy wel zoo vry zou geweest zyn (wat ik approuveer) zyne meening te zeggen.

Het doet my genoegen dat gy vraagt welke Resident het is, waar Droogstoppel te visite komt? Want dit geeft my gelegenheid te zeggen, geen resident, geene persoon, maar indische residenten, die, na ginder hun pligt verzuimd te hebben, hier een lekker leven leiden, of beter (want dat zy hier goed leven scheelt my niet) dat zy met het oog op dat lekker leven als einddoel, dáár hun pligt verzuimden. Hier tast ik den geest aan, wyl ik niets tegen de personen heb. Ik leef ook liever lekker dan slecht. Maar waar D.v.T. en B.v.K. my ongelukkig maakten, tast ik noch D.v.T., noch B.v.K. aan, maar de personen die in 1856 G.G. waren en resident van Bantam. Waren die personen in dat jaar ellendige wezens, dat gaat hun aan, niet my. Een gouverneur-generaal, een resident is een publiek persoon. Ik spreek over publieke zaken. Ik moet jaartallen noemen, omdat ik officieele afschriften geef, en omdat er opstand in de Lampongs is, en die kan ik niet willekeurig 20 jaar verplaatsen. Ik spreek dus van publieke zaken, in een bepaald jaar. Kan ik het nu helpen dat ieder op zyn vingers kan narekenen wie de personen zyn die in dat jaar

die betrekking vervulden? Is dat myne schuld? Ik moest aan het publiek toonen, dat ik niet iets uit de lucht greep. Ik had WARE te CONSTATEEREN zaken te verhalen, en dan moet men plaats en tyd noemen. Mogt en kon ik nu, om menschen te sparen, die my mishandeld en hun pligt verwaarloosd hebben, door aan myn boek een minder direkte physionomie te geven, alle impressie en succes daarvan in de weegschaal stellen? Als ik diezelfde geschiedenis had verhaald op eene wyze die niemand aantastte (hetgeen trouwens onmogelyk was) zou ieder gezegd hebben: ‘dat kan niet waar zyn, zóó erg kan dat niet geweest zyn, anders had de schryver man en paard genoemd, en dat schynt hy niet te durven.’

Ik verbeeld my overigens niets aan die personen verpligt te zyn. Als ik spreek van de thee, kan ik u verzekeren niet van der Hucht aan te vallen maar Rochussen, die inderdaad op die wyze het geld van de natie, of de arbeid van den Javaan cadeau gaf om zich te kwyten van een schuld van dankbaarheid jegens een oude kennis. Tegelykertyd liet die hansworst vier of vyf maanden een man in doodsangst, die gecondemneerd was voor de galg (moord uit jalouzie) en voor wien ik een rekest om gratie had geschreven, (dat

zoo mooi gesteld was, durfde de ellendeling zeggen.)

Ik kryg iedereen tegen my. Let op 1° als myn boek gedrukt wordt zal het enorme aftrek hebben, want geen boek is zoo gewild als dat iedereen tegen zich heeft, of liever wat iedereen aantast. Daarom klappen ze in de komedie zoo als er een schelm ontmaskerd wordt. Als er 100 personen zyn roept ieder: dáár zitten ze de 99 schelmen, ferm, flink, dat hoor ik (de eenige brave man) graag.

2° Als myn boek niet gedrukt wordt, is het zeer goed dat iedereen tegen my is, want ik ben tegen iedereen. Ik heb getracht weer in dienst te treden, ik heb aalmoezen moeten aannemen, men heeft beloofd my te rekommandeeren voor secretaris van god weet welken vreemden onderconsul. (Duymaer van Twist vraagde my of ik fransch en engelsch kon, ik zei: neen) MET iedereen ben ik dus niet geslaagd. Als myn boek tot den koning komt, wil ik trachten te slagen TEGEN iedereen.

Dat begryp ik zelf wel dat de koning my niet kan laten helpen onder een ministerie Rochussen, of een Gouvernement Pahud! Als ik slaag, moet ik zóó slagen dat myn slagen een politieke beteekenis heeft, en dat die prullen op zy gezet worden, met hun geheele clique.

En voorts, myn doel? Wel ik vind dat ik het vry duidelyk zeg op het slot. - Ik zie kans tot alles mits ik middel vind om in leven te blyven.

Ik weet niet of ik Cartouche toejuich. Ik ken hem daartoe niet genoeg, en ik heb nu geen lust om een verhandeling te schryven op welke wyze men, aan wie te veel hebben iets mag afnemen, om wat te geven aan anderen die te weinig hebben. Vraag aan Jan of hy goed vindt dat Duymaer van Twist, Brest van Kempen, Bekking en vele anderen zooveel aan my hebben afgenomen? En Cartouche scheen te nemen van wie wat hadden, dat was dan toch nog wat menschelyker. Ik zou met pleizier wat terug nemen van wat men my ontroofd heeft. Nog eens, ik ken Cartouche niet genoeg om hem te beoordeelen, maar in allen geval is hy beter dan de menschen die my zoo benadeeld hebben. Daarby had hy nog de courage zyn kop er aan te wagen. Of vindt Jan het ook verkeerd dat men hem personeel heeft opgehangen?

Ik ben woedend. Zal ik in het leven kunnen blyven? Dat is de zaak! Den dag dat ik hier op straat word gezet, zal ik het u schryven, en dan verzoek ik u ook te vertrekken. Het is uw pligt met my omtekomen. Dat zyn we elkaer schuldig.

Eef, ik ben dol, en veel te lang zachtmoedig

geweest. Ik duld niets meer. Hier ook niet. Als men my weer vraagt om geld - men zegt tot Donderdag te willen wachten - loop ik weg en kom in Holland.

Juist die byval met myn boek (niet van u) maakt my woedend! Hoe, men leest dat, men is er door getroffen, men vindt het schoon, en men laat my aan myn lot over? Dat is schandelyk! En langer zoo lyden wil ik niet.

Ik heb verdriet van myn boek, juist door de ingenomenheid er mede (niet van u) maar van Jan. Dat is een ware bespotting. Ik pleit voor myn leven, voor vrouw en kind, ik wacht in de angst van myn hart of het my wat geholpen heeft, en men antwoordt my: ‘wat schryf je mooy!’ Dat is bitter, dat is eene wreede sarcasme. Het is of men tot een drenkeling die zyn laatste krachten inspant voor hy te gronde gaat een compliment maakt over zyne wyze van zwemmen, in plaats van hem te helpen. Dit geldt u niet, maar gy hadt die opmerking aan Jan moeten maken. Van u doet het my innig pleizier dat gy myn boek pryst, maar Jan had heel iets anders moeten doen. D.v.T. zei ook dat ik zoo goed schreef! Dat is de vraag niet.

XX.

Brussel, Vrydag avond.
(postmerk 18 Nov. 1859).

Lieve Tine, ik heb van morgen vroeg uw briefje ontvangen van woensdag morgen.

Men heeft my niet weer om geld gevraagd, ik zal nog wachten zoolang het kan.

Sedert zes dagen doe ik niets dan op en neer loopen in myne kamer, en als het donker is ga ik uit.

Ik had niet verwacht dat Jan met myn boek ingenomen zou wezen, maar als hy er ingenomen mee was, had ik van u verwacht dat gy dan uit u zelve gevraagd zoudt hebben of hy het kon verantwoorden my over te laten aan de genade van een logementhouder?

Doch soedah! Ge zegt toch hem niet à coeur ouvert te durven spreken. Wat helpt het dan of ik u iets schryf?

Ge zegt bovendien dat ge doen wilt wat u behaagt. Commensalen houden? Gy hebt geen tyd om behoorlyk aan my te schryven, hoe wilt gy dan iets anders doen? Doch nog eens, gy stoort u niet aan wat ik u zeg.

Ik had u willen zeggen om noch met B. noch met zyne vrouw één woord te spreken, en uwe kamer te houden. Doch 't zou me niet veel helpen.

Ik zal my staande houden zoolang ik kan.

Ik ben boos op u. Gy trekt party tot zelfs voor dien gemeenen van der Hucht, en voor my durft gy niet te spreken.

Kus myne lieve kinderen. Als de post weg moet of als ge hoofdpyn hebt kunt gy gerust uw geschryf houden. Moet ik u dat nog eens zeggen?

Ik begryp best dat Jan die Geloofsbelydenis niet mooi vindt!

Als gy niet tegen Jan durft spreken, zwyg dan, maar wawel niet met hem mee... doch je geeft er niet om wat ik zeg!

[Deze brief is zeer kenschetsend. In MULTATULI'S boek vroeg Havelaar aan Tine: ‘Kan jy zand eten? Vervloekt!’ Zulk een vloek is ook deze brief.

Bovendien in de eerste regels beschryft hy, al is 't met weinig woorden, den onduldbaren toestand waarin hy zich bevond. ‘Sedert zes dagen doe ik niets dan op en neer loopen in myn kamer.’ En met welke gedachten, met welke smart, met welke angst in 't hart..... dit kunnen thans allen weten, die deze brieven gelezen hebben, en dus op de hoogte der omstandigheden zyn.

Eveneens geheel in overeenstemming met MULTATULI'S wezen, is de volgende brief. Het minste schyntje van hoop toch, het kleinste lichtje aan den donkeren horizon, was menigmaal voldoende om zyn stemming geheel te doen omslaan].

XXI.

Zondag avond.
(Brussel, 20 Nov. 1850)

Beste Eef, Och vergeef me maar dat ik zoo op je geknord heb, maar ik was woedend.

Ik heb goede tyding, en ik gis dat gy ook wel iets goeds van Jan zult gehoord hebben. Ik denk namelyk dat hy u wel het oordeel van van Lennep over Max zal hebben meegedeeld. Dat is al heel gunstig. Hy (v.L.) heeft aan v. Hasselt geschreven:

‘In weerwil van de bleeke inkt, klein schrift, donkere lucht en toenemende verzwakking van myne oogen, heb ik het boek verslonden, ‘pectus est quod disertos facit’ en ‘facit indignatio verbum’ worden ook hier bewaarheid.

‘'t Is een meesterstuk, met zyn gebreken, of neen: de gebreken waarover ik klagen zou, zoo 't een gewonen roman gold, geven in dit werk juist iets meer eigenaardigs, meer verrassends, meer schokkends aan 't verhaal. 't Is bl..... mooi, ik weet het niet anders uittedrukken.’

Hoe vind je dat? Ik moet je zeggen dat ik geen flinker, ja niet zoo flinken lof had durven hopen, bl..... mooi is characteristiek. Dat bl..... komt zoo uit de ziel, vind je niet?

Maar nu ben ik in grooten tweestryd wat ik doen moet. Jan namelyk zendt my *f* 50, en stelt voor het boek aan Rochussen te vertoonen. Van Lennep zegt: ik moet zoo dwaas niet zyn het voor niet aan een boekverkooper te geven. Hy maakt zich sterk een prys te bedingen. Nu moet ik kiezen tusschen schryven in Holland of eene betrekking in Indie.

Zooals de zaken nu staan houd ik het er voor dat ik slaag in wat ik ook kies.

Maar ik ben in vreesselyken tweestryd.

Jan vraagt antwoord met ommegaande en ik kàn van avond niet antwoorden. Ik wilde u zoo gaarne spreken. De schulden jagen my naar Indie, de kinderen houden my in Europa. Je begrypt de spanning.

> [De bedoeling is: de begeerte onze schulden te kunnen afbetalen zou me naar Indie jagen, daar dat financieel voordeeliger is, maar voor de gezondheid en de opvoeding der kinderen zou ik liever in Europa blyven.]

Ik heb nagedacht. Ik hel over naar Rochussen, doch conditien.

1 Resident op Java. Speciaal Passaroeang om myn schulden te betalen.
2 Herstel van diensttyd, voor 't pensioen.
3 Een ruim voorschot.

4 Ned. Leeuw.

Doch ik zal deze conditien niet zeggen, eerst wil ik zien wat hy biedt.
Ik zal Jan schryven, heden avond nog.
Kus kleinen Max en Nonnie.
Je zult zien dat myn boek ons er boven op helpt.
Maar ik neem geen halfheid aan. Dan schryf ik liever. Als v.L. van myn eerste werk zegt: ‘bl..... mooi’ en ‘meesterstuk’ dan verbeeld ik my toch dat ik slagen zou vooral wanneer ik schryf onder gunstiger omstandigheden.

[Hier volgt de brief aan den heer J. Douwes Dekker, waarvan boven melding is gemaakt.]

XXII.

Brussel, 20 November 1859
's avonds.

Waarde Jan! Hartelyk dank voor de *f* 50 die ik van avond rigtig ontvangen heb.
Uwe vraag omtrent Rochussen bragt my in groote spanning, vooral na de pleizierige recensie van den Heer v.L., want nu die recensie my hoop geeft te slagen als schryver, iets waarin ik zooveel schik hebben zou, valt het my hard juist nu een geheel anderen weg uittegaan. Had ik

geene schulden dan was ik liever schryver dan raad van Indie, maar zooals de zaken staan moet ik om den wille van het geld, eene betrekking in Indie voortrekken.

Ik heb uw brief half zeven ontvangen, het is nu tien uur, al dien tyd heb ik nagedacht. De slotsom is: ja Rochussen.

Doch als ik zeg dat ik eene betrekking moet voortrekken volgt hieruit dat het dan ook wezen moet op eene wyze die dat voortrekken wettigt, en die my 1° in staat stelt myne schulden aftedoen, en 2° die in my een principe kroont.

Misschien dat R. daartoe te bewegen is, niet om mynentwil, maar om D.v.T. te plagen, met wien hy niet zeer wel is. Zyn certificaat van regtschapenheid (in de zaak van Bandjer-m.) was waarschynlyk ironie, want hy houdt D.v.T. voor een Droogstoppel.

Dringendste schuldeischers zyn Fuhri, de Hart en Cassel. Maar ik stel u voor dat op het oogenblik te laten rusten, daar er nu eene krisis is. De hoofdzaak is dat gy, als ge kunt, my in staat stelt hier aftewachten of er van het ministerie iets te verkrygen is. Ik zal hier op ult° te betalen hebben ik geloof 350 fr. Daar ik geen akkoord heb kunnen maken per maand, omdat ik niet betalen kon. Doch ik heb kleeren noodig. Ik

geloof dat R. wel te bewegen zou zyn om my te herstellen.

Doch nu eene opmerking, en ga die s.v.p. eens goed na. Na de opinie van v.L. moet ik myn boek op prys stellen, en tevens de mogelykheid dat ik meer kan schryven, en dus slagen in die carrière. Ik bezit dus een soort van kapitaal. Dat kapitaal is grooter dan het wezen zoude wanneer ik niet de Indische historie achter my had, die my (laat nu daar of het ten regte of ten onregte is) een martelaar maakt, een apostel, een soort van 'O Connell. Dat alles zou ik opofferen als ik eene betrekking aannam. Dus moet men my geen halfheden bieden.

Als ik hersteld word op eene wyze dat ik myne schulden niet betalen kan, en zóó dat ik niet volkomen gerehabiliteerd word, geef ik verreweg de voorkeur aan schryven, want dan kan ik ook wel myne schulden niet betalen (zoodanige reussite is onmogelyk in Holland) maar dan zal ik, en dan kan ik voor de rehabilitatie zorgen. Myn Max Havelaar is een begin daartoe. Als ambtenaar met schulden blyf ik inwendig gedrukt, en uitwendig onteerd. Als schryver zou ik zorgen dat men my hoog stelt ook al zat ik gevangen voor schuld.

Begryp je goed, dat als ik van het ministerie

veel vorder dit niet is uit koopmansgeest, maar omdat ik zoo doen moet?

Byv. ik moet de Ned. leeuw hebben, want als ik schryf zou ik my zelf een orde geven die meer beduidt.

Beoordeel myne positie niet naar den graad myner geldverlegenheid. Als ik een jaar my kon bewegen in den Haag - en zonder bekrompenheid want dat lamt my - dan geloof ik dat ik G.G. zou kunnen worden. Daarvan is nu geen sprake, doch alleen omdat ik my niet bewegen kan.

Och ik wilde zoo gaarne schryver zyn, als 't niet om dat vervloekte geld was!

XXIII.

Aan Mevr. Douwes Dekker - van Wynbergen.
Maandag avond.
(postmerk Brussel 21 Nov. 59).

Lieve beste beste Tine! Ik ben zoo kwaad op myzelf dat ik zooveel booze brieven heb geschreven, en gy kondt het toch niet helpen, maar ik was razend. Ik zal u dat uitleggen. Nadat ik dat boek had overgeschreven als laatste poging tot herstel onzer positie begon ik met myzelf te kwellen met de gedachte dat het een lam en vervelend boek was. Dat was n° 1. Toen kwam

daarby dat ik half blind was (nu geheel over) en ik wachtte op berigt van u. Buiten uwe schuld hoorde ik niets. Met boek is van zaturdag tot woensdag onderweg geweest. Dat duurde toen zoo lang dat ik niet wist wat ik er van denken moest. Dat was n° 2. Eindelyk kwam uw eerste briefje van woensdag. Dat en het volgende monterden my op, maar alleen door ùwe goedkeuring, want die van Jan hinderde my. Ik paste in myne gedachten op hem toe die tirade waar ik den lezer uitscheld die 'hm!' zegt. En ik was zoo razend boos dat ik niets hoorde van hulp. Ik had hem graag vergeven niet met myn boek ingenomen te zyn, want zooals ik zeide, ik zelf had oogenblikken dat ik het wel had willen weggooyen, en regtuit gezegd begryp ik nog niet goed dat het zoo'n effect maakt. Maar ik vatte niet dat men ingenomen kon zyn in de maat als je schreef, en dat men geen hand uitstak. Dat was dus n° 3 van de redenen myner verstoordheid, en ten vierde: men vraagde my in die stemming in eens om geld. Neem dat nu eens alles by elkaêr dan zul je my vergeven dat ik u zoo beestachtig schreef. Ik was razend. Dat is nu afgedaan, niet waar?

Ik gis dat Jan uzelve wel zal hebben geschreven, doch dit weet ik niet zeker. Ik zond u gister

avond zyn briefje, dat aantoont dat hy wakker geworden is. Ik heb daarop geantwoord dat ik na lang beraad goed vind ons aan Rochussen te wenden. Doch niet goedkoop.

Ik vind die opmerking van v.L. over de gebreken zoo aardig. Ik begryp dat wel, dat is het vreemde, maar hy ziet in dat dit behoort by het geheel, en dat dit juist de eigenaardigheid uitmaakt. Dat is het grootste compliment want dat beduidt originaliteit, die eigenschappen welke in een ander fouten zouden zyn hier op hare plaats brengt. Dat is zeer beduidend. Van Lennep is daarin zeer consequent. Hy zegt meesterstuk en dat de gebreken er in hooren. Wie het navolgde zou verkeerd doen...

Maar hoe vind je dat? Daar kreeg ik van morgen op eens een telegram van Jan:

'Hoeveel geld noodig om in Holland te komen? Van Lennep wil u spreken. Hoop!'

Nu heb ik hem getelegrafeerd dat hy my fl. 200 zenden zou, zoodra ik dat ontvang ga ik naar Amsterdam. - My dunkt van Lennep kan my niet roepen alleen om te herhalen wat hy reeds schreef. Hy moet me dus iets te zeggen hebben. Ik ben benieuwd naar van Lennep. Het schynt dat hy na dat briefje aan van Hasselt op de zaak teruggekomen is. Of zou Jan by hem gegaan zyn?

Eigenlyk moeten wy wenschen in goede omstandigheden naar Indie te gaan. Dat was het raisonnabelste, maar als dat niet gebeurt, hoop ik samen hier in Brussel te wezen. Dat zou u zeer goed aanstaan. 't Is zoo'n pleizierige stad.

Ik ben zeker dat je met zooveel vermaak 's avonds met my zoudt wandelen als er iemand was die vertrouwd was voor de kinderen. Maar dat is geen geringe zaak. Want denk eens dat de meid uitging met haar vryer en er kwam brand! Daarvoor zou al een zeer vertrouwd persoon moeten wezen. Ik zou Eugenie vertrouwen, maar die kon, al vond ik haar, nooit by ons wonen in Brussel.

Kus de beide pierewieten.

Wat zal er nu deze maand gebeuren?

XXIV.

Brussel, dingsdag avond.
(postmerk 23 Nov. 1859).

Lieve hart! Ik ontvang van avond uw briefje van Zondag.

Morgen vroeg ga ik naar Amsterdam. Ik zal daar aangekomen zyn morgen avond en van daar schryf ik je.

Ingesloten den brief van Jan. Hoe vind je dien v. Lennep? Dàt is royaal en flink, een man van hart! Ik heb respect voor hem. Dag lieve Tine,

ik ben te geagiteerd om te schryven, maar morgen avond schryf ik je van Amsterdam! Die v.L. is een man. Hy zegt niet dat BOEK is mooi, maar hy neemt de ZAAK in de hand. Dat is hart! Dag Nonnie, en Edu-max.

Hoe vind je van Lennep en extase? Och dat alles doet me zoo goed voor jouw, hoor, voor jouw!

[Hier volgt de brief van den heer J. Douwes Dekker aan zyn broeder, die by XXIV ingesloten was.
Brieven van MULTATULI'S eerste echtgenoote zyn uit dezen tyd niet aanwezig.]

XXV.

Amsterdam 21 Nov. 1859

Eduard!

Ik heb daar zoo even per aangeteekenden gefrankeerden brief verzonden *f* 200. Kom spoedig over. V.L. heeft Rochussen geschreven maar had heden nog geen antwoord. Hy wil met handen en voeten uwe zaak voorstaan, en verzekerde my onuitgenoodigd dat hy al zyn invloed in uw belang zal aanwenden. Hy zeide my zyn zoon (asp^{t} amb^{t}. eerste klasse) met een en ander bekend te hebben gemaakt, en hem gezegd te hebben: ‘Ik wenschte my die zaak aantetrekken met klem, maar misschien

zal men later u daarvoor donderen.' Zyn zoon antwoordde: 'Pak het aan!'

Hy wil u leeren kennen. Het gure weder heeft hem teruggehouden u te bezoeken, dat zyn plan was en is.

Ik geloof dat uit een en ander wat goeds voor u moet komen. Maar om Gods wil verschop niets.

Ik help u, maar waarachtig met moeite.

V.L. meent dat uwe schuldeischers u niets kunnen doen. Hy is en extase over uw boek.

Kom onmiddelyk.

Jan.

[Den 23sten november reisde MULTATULI van Brussel naar Amsterdam.]